

«Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών»

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία»

Διπλωματική Εργασία

Ελληνογερμανικές σχέσεις από την γερμανική επανένωση έως την
εποχή των ελληνικών μνημονίων 1990-2018

Δημήτριος Π. Σουλελής

Επιβλέπων καθηγητής : Νικόλαος Παπαναστασίου

Χαλάνδρι, Ιανουάριος 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή Δημητρίου Σουλελέ που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Ελληνογερμανικές σχέσεις από την γερμανική επανένωση έως την εποχή των ελληνικών μνημονίων 1990-2018

Δημήτριος Π. Σουλελές

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής :

Επικ. Καθ. Νικόλαος Παπαναστασίου,
Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, ΕΚΠΑ

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Επικ. Καθ. Διονύσιος Χουρχούλης
Τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Χαλάνδρι, Ιανουάριος 2024

Η παρούσα διπλωματική εργασία, “Ελληνογερμανικές σχέσεις από την γερμανική επανένωση έως την εποχή των ελληνικών μνημονίων 1990-2018” εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στη «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Θα ήθελα καταρχήν να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου Νικόλαο Παπαναστασίου για το έντονο ενδιαφέρον του σε ολόκληρη την διάρκεια της συγγραφής της εργασίας, την βοήθεια του στην επιλογή του θέματος, την επιστημονική στήριξη και την παροχή βιβλιογραφίας. Η άμεση ανταπόκριση του και η ηθική συμπαράσταση του μέσα από την αναζήτηση εναλλακτικών διεξόδων στις ανησυχίες μου που προερχόντουσαν κυρίως από την απουσία επαρκούς βιβλιογραφίας πάνω στο θέμα ήταν πολύτιμη.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου, τη σύζυγο μου Στάθα και την κόρη μου Μελίνα, για την υποστήριξη που μου παρείχαν όχι μόνο κατά την διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας αλλά σ’ ολόκληρη την διάρκεια του προγράμματος. Στη Στάθα που στάθηκε ώρες πάνω στο κείμενο και το επιμελήθηκε γλωσσικά είναι αφιερωμένη αυτή η εργασία.

Χαλάνδρι, Ιανουάριος 2024

Περίληψη

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο την εξέλιξη των ελληνογερμανικών σχέσεων την περίοδο 1990-2018. Στο πρώτο μέρος θα αναφερθούμε στις τολμηρές προσπάθειες των μεταπολεμικών κυβερνήσεων της Ελλάδας και της Γερμανίας για τη δημιουργία κλίματος συνεργασίας και αλληλεγγύης, επιδεικνύοντας έτσι έμπρακτα την βούληση τους για επούλωση των πληγών της ναζιστικής περιόδου. Στο πλαίσιο αυτό αναλύονται επίσης τα ακανθώδη ζητήματα του κατοχικού δανείου και των πολεμικών επανορθώσεων, τα οποία συνδέονται με εκκρεμείς διεκδικήσεις όλων ανεξαιρέτως των μεταπολεμικών ελληνικών κυβερνήσεων έναντι της Βόννης, οι οποίες δεν είχαν, ωστόσο, μέχρι σήμερα, επιτυχή κατάληξη. Μάλιστα η επανένωση των δύο Γερμανιών, το 1990, αναθέρμανε τις ελπίδες της ελληνικής κοινής γνώμης για οριστική διευθέτηση των δύο ανοικτών αυτών ζητημάτων. Ως προς το ζήτημα αυτό πρέπει να ληφθεί επίσης υπόψη ότι κατά την δεκαετία του 1990 οι διαμετρικά αντίθετες απόψεις Ελλάδας-Γερμανίας επί του γιουγκοσλαβικού ζητήματος, επιβάρυναν μεν τις ελληνογερμανικές σχέσεις, χωρίς όμως να αποτρέψουν την γερμανική διπλωματία να υποστηρίξει την συμμετοχή της χώρας μας στην Ενιαία Νομισματική Ένωση. Την περίοδο κατά την οποία εκδηλώθηκε η κρίση χρέους στην Ελλάδα (2010-2018), οι σχέσεις Αθήνας και Βερολίνου παρουσίασαν σφοδρή επιδείνωση, καθώς επηρεάστηκαν σημαντικά από αρνητικά εθνικά στερεότυπα που είτε παράγονταν, είτε ανακυκλώνονταν με ένταση από τα ΜΜΕ. Ωστόσο οι διμερείς σχέσεις επανήλθαν σε φάση «κανονικότητας» μετά το ελληνικό δημοψήφισμα του 2015 και την έξαρση του προσφυγικού ζητήματος. Κυριότερη συνέπεια του κλίματος δυσπιστίας που χαρακτήριζε τις ελληνογερμανικές σχέσεις είναι η ανάπτυξη του φαινομένου του αντιγερμανισμού που καταγράφηκε την περίοδο της πρόσφατης κρίσης. Αυτό εμφανίζεται να έχει σημαντική απήχηση στην ελληνική κοινωνία, καθώς επιρρίπτει τα δεινά της χώρας μας στο Βερολίνο αποσιωπώντας όμως συνειδητά τις διαχρονικές ευθύνες, είτε των Ελλήνων πολιτικών, είτε ενός μεγάλου μέρους της Ελληνικής κοινωνίας, ενώ δεν επιτρέπει παράλληλα να αναγνωρισθεί έστω στοιχειωδώς η γερμανική συνεισφορά στην ευρωπαϊκή πορεία της χώρας μας.

Λέξεις – Κλειδιά

Γερμανία- Ελλάδα, Ευρωπαϊκή Ένωση και Ελλάδα, Γιουγκοσλαβικό και Γερμανία, ΕΕ, ΔΝΤ
Ελλάδα και αναδιαμόρφωση χρέους, αντιγερμανισμός.

“Greek-German Relations from German Reunification to the Era of the Greek Memoranda 1990-2018”

«Dimitris P. Souleles»

Abstract

This thesis offers a detailed analysis of Greek-German relations during the period 1990-2018. The first part highlights the bold efforts of the post-war governments of Greece and Germany to create a climate of cooperation and solidarity, thus demonstrating their willingness to heal the wounds of the Nazi occupation. All the outstanding claims of the post-war governments of Greece are analyzed in detail, such as the occupation loan and war reparations, and the reasons that prevented both countries from reaching a settlement on issues that still cast a dark shadow over bilateral relations.

In fact, the reunification of the two Germanies in 1990 revived the hopes of Greek public opinion for a definitive settlement of these thorny issues. In this context, it is worth mentioning that in the 1990s, the diametrically opposed views of Greece and reunited Germany on the Yugoslav issue strained bilateral Greek-German relations, but this did not prevent German diplomacy from supporting our country's participation in the European Monetary Union (Eurozone). However, during the Greek debt crisis (2010-2018), relations between Athens and Berlin deteriorated sharply, influenced by negative national stereotypes created or recycled by the media. Later, bilateral relations returned to a phase of 'normality' after the 2015 Greek referendum and the escalation of the refugee crisis that affected both countries. The climate of mistrust that characterized Greek-German relations during this period reinforced anti-German sentiments, which became more pronounced during the recent crisis. This phenomenon seemed to have a significant impact on Greek society, as it allowed the blame for our country's dire economic situation to be placed on Berlin, ignoring the long-standing responsibility of Greek

politicians or a large part of Greek society, while at the same time failing to acknowledge even the slightest German contribution to our country's European course.

Keywords

Germany-Greece, European Union and Greece, Yugoslavia and Germany, EU, IMF, Greece and debt restructuring, anti-Germanism.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	5
Abstract	7
Εισαγωγή.....	10
1. Οι Ελληνογερμανικές σχέσεις μεταπολεμικά: Προσπάθεια συμφιλίωσης της ελληνικής κοινωνίας με τα τραύματα της ναζιστικής κατοχής.....	14
2. Οι εκκρεμότητες στην προοπτική συνολικής εξομάλυνσης του πολεμικού παρελθόντος....	20
2.1. Πολεμικές αποζημιώσεις.....	20
2.2. Κατοχικό Δάνειο	22
3. Οι προοπτικές για αποκατάσταση των ελληνο-γερμανικών σχέσεων μετά την επανένωση της Γερμανίας (1990 – 2000)	24
4. Η οικονομική Κρίση και οι Ελληνογερμανικές σχέσεις την περίοδο 2010-2012.....	28
4.1.1. Οι θεωρίες της επικοινωνίας στον 20 ^ο αιώνα.....	31
4.1.2. Τα ΜΜΕ και η επίδραση τους στην Ελληνική κρίση χρέους	34
4.2. Η οικονομική κρίση και η αναβίωση στερεοτύπων από το παρελθόν	39
5. Διακυβέρνηση ΣΥ.ΡΙ.ΖΑ – Η ελληνική οικονομική κρίση μεταφέρεται στην Ευρωζώνη .	42
6. Ελληνική κοινωνία και αντι-γερμανισμός.....	51
Επίλογος.....	55
Βιβλιογραφικές Αναφορές	59

Εισαγωγή

Έρευνα στην Ελλάδα που παρουσιάστηκε τον Οκτώβριο του 2022, εμφάνισε το 57% των ερωτηθέντων να έχουν αρνητική γνώμη για την Γερμανία. Η αρνητική άποψη δεν εμφάνιζε στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις με βάση το μορφωτικό επίπεδο των ερωτηθέντων, ενώ παρουσίαζε την μεγαλύτερη τιμή της στην ηλικιακή ομάδα 55-64 χρονών. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι μόλις το 22% του δείγματος των 2.121 ατόμων θεωρούσε ότι η Γερμανία αποτελεί στρατηγικό εταίρο για την Ελλάδα στο διεθνές στερέωμα, ενώ αντίστοιχα χαμηλό ποσοστό θετικής ανταπόκρισης εμφάνιζε και η ερώτηση εάν η Γερμανία αποτελεί χώρα που μπορεί να διασφαλίσει την παγκόσμια σταθερότητα. Στα πλαίσια της έρευνας αυτής οι ερωτώμενοι προσλάμβαναν την Γερμανία με τους εξής δύο τρόπους: είτε ως χώρα που αποτελεί για την Ελλάδα σημαντική πηγή εσόδων μέσω της τουριστικής δραστηριότητας, είτε ως προορισμό εργασίας και τόπο εγκατάστασης Ελλήνων μεταναστών κατά τη μεταπολεμική περίοδο¹.

Η συγκεκριμένη έρευνα διεξήχθη μετά την επίσκεψη του καγκελάριου της Γερμανίας Ό. Σόλτς (O. Scholz) στην Ελλάδα στις 27 Οκτωβρίου 2022 και την συνάντησή του με τον Έλληνα πρωθυπουργό Κ. Μητσοτάκη. Το θετικό κλίμα της επίσκεψης αποτυπώθηκε στις δηλώσεις των δύο ηγετών, οι οποίοι εξέφρασαν την κοινή βούλησή τους για ενίσχυση των διμερών σχέσεων σε διάφορους τομείς. Ο Καγκελάριος τόνισε ότι επισκέπτεται μια «νέα Ελλάδα» που παρουσιάζει δυναμική ανάπτυξη, καθώς τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων που πραγματοποιήθηκαν την προηγούμενη περίοδο είναι πλέον ορατά. Κοινή συνισταμένη των τοποθετήσεων των δύο αρχηγών ήταν η αναφορά τους στη νέα εποχή που εγκαινιάζονταν στις διμερείς σχέσεις, υπερβαίνοντας όχι μόνο το πρόσφατο τραυματικό παρελθόν, αλλά και τους ρόλους του ισχυρού και του αδύναμου, του δανειζόμενου και του δανειστή (Meinardus, 2022,2).

Στην παρούσα εργασία θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε την εξέλιξη των ελληνογερμανικών σχέσεων με χρονική αφετηρία την επανένωση των δύο Γερμανιών και

---

¹Η έρευνα με τίτλο «Perceptions of Germany in Greece» διεξήχθη πανελλαδικά μεταξύ 7 και 12 Οκτωβρίου 2022 με συμμετοχή 2.121 ερωτηθέντων από την ΚΑΠΑ Research για λογαριασμό του Ιδρύματος Friedrich-EbertStiftung. https://athens.fes.de/fileadmin/user_upload/office/events/files/2022/Report_on_Germany_November_15_2022.pdf, ανάκτηση 23 Δεκ. 23.

απώτατο όριο ανάλυσης την εποχή της ελληνικής οικονομικής κρίσης και την επιβολή μνημονιακών πολιτικών λιτότητας. Ταυτόχρονα, μέσα από καταγραφή των ιστορικών γεγονότων με αφετηρία το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και την κληρονομιά της ναζιστικής Κατοχής θα αποπειραθούμε να ερμηνεύσουμε την εξέλιξη των διμερών σχέσεων, οι οποίες υπήρξαν πολυδιάστατες. Παρουσίασαν εντάσεις και υφέσεις ως αποτέλεσμα των ευρύτερων ιστορικών διεργασιών, ενώ κατά την πρόσφατη περίοδο εγκλωβίστηκαν σε στερεότυπα που προβλήθηκαν από τα ΜΜΕ.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας, θα κάνουμε μια ιστορική αναδρομή με αφετηρία την περίοδο μετά το τέλος του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, όταν οι ελληνικές κυβερνήσεις έδωσαν ξεχωριστή προτεραιότητα στην επανεκκίνηση των εμπορικών σχέσεων με την Γερμανία. Οι μεταπολεμικοί ηγέτες της Ελλάδας προέκριναν το οικονομικό όφελος της χώρας, υιοθετώντας τολμηρές πολιτικές προσέγγισης με τη Γερμανία, οι οποίες αποτελούσαν και μια προσπάθεια να επουλωθούν οι τραγικές συνέπειες του πρόσφατου κατοχικού παρελθόντος. Η ένταξη των δύο κρατών στο δυτικό συνασπισμό κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου αποτέλεσε ενισχυτικό παράγοντα για την ενδυνάμωση των διμερών σχέσεων που επισφραγίστηκαν με την υποστήριξη της Ελλάδας στην αίτηση ένταξης της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (ΟΔΓ) στο ΝΑΤΟ, αλλά και την χορήγηση από τη Βόννη δανείου ύψους διακοσίων εκατομμυρίων μάρκων για την ανασυγκρότηση της ελληνικής οικονομίας. Το σύμφωνο που υπέγραψε η ΟΔΓ και η Ελλάδα για την αποστολή Ελλήνων εργαζομένων (1960) σύσφιξε περαιτέρω τις σχέσεις των δύο κρατών, αφού βοήθησε τη Βόννη να καλύψει τις διαρκώς αυξανόμενες ανάγκες σε εργατικό δυναμικό την περίοδο του γερμανικού «οικονομικού θαύματος». Κατά την διάρκεια της δικτατορίας, η Γερμανία παρείχε ενεργή στήριξη στον αντιδικτατορικό αγώνα μέσα από πολλές δράσεις, όπως την παροχή ασύλου σε Έλληνες αγωνιστές. Ακόμα και η αίτηση ένταξης της χώρας μας στην ΕΟΚ το 1975 πραγματοποιήθηκε μέσω της διπλωματικής επικουρίας που προσέφερε κατά τη διάρκεια της διαπραγμάτευσης η Γερμανική κυβέρνηση, δίνοντας στη χώρα μας τη δυνατότητα να γίνει το δέκατο μέλος της Κοινής Αγοράς.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας επιχειρούμε να αποτυπώσουμε τις νέες διαστάσεις που έλαβαν οι σχέσεις των δύο κρατών μετά την επανένωση της Γερμανίας. Στο τμήμα αυτό της εργασίας αναλύουμε συνοπτικά το θέμα των πολεμικών επανορθώσεων προς τα θύματα της ναζιστικής

Κατοχής και το ζήτημα της επιστροφής του Κατοχικού δανείου που αποτελούν ακόμη και σήμερα ακανθώδεις εκκρεμότητες του παρελθόντος. Οι ελληνικές αυτές διεκδικήσεις επισκίασαν τις διμερείς σχέσεις μετά την περίοδο 1989-1990, προσδίδοντας τους επί χρόνια αρνητικό πρόσημο. Παράλληλα, αναλύεται η διαφορετική διπλωματική στρατηγική των δύο κρατών την περίοδο διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας, γεγονός που προκάλεσε ρωγμή στις σχέσεις τους, οι οποίες εντάθηκαν έτι περαιτέρω με αφορμή το ζήτημα της ονοματολογίας του κράτους των Σκοπίων. Στην ανά χειράς εργασία αναδεικνύεται επίσης η συμπαράσταση που παρείχε η καγκελαρία στην ένταξη της χώρας μας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ), αναδεικνύοντας έτσι το πνεύμα συνεργασίας που χαρακτήριζε τις διμερείς σχέσεις στα τέλη της δεκαετίας του 1990.

Στο τρίτο μέρος της εργασίας θα αφηγηθούμε τα γεγονότα κατά την περίοδο εμφάνισης της οικονομικής κρίσης στην χώρα μας μετά το 2009, τα οποία και οδήγησαν τις ελληνογερμανικές σχέσεις σε ραγδαία επιδείνωση. Οι σχέσεις αυτές σε πολιτικό επίπεδο εγκλωβίστηκαν σε στερεότυπα που αναδύθηκαν από το παρελθόν και τα οποία αναπαράχθηκαν εμφιατικά από τα ΜΜΕ. Παράλληλα αναλύεται η σημαντική επίδραση των ΜΜΕ στην ελληνική κρίση μέσα από τα δημοσιεύματα που εμφάνιζαν αφενός τον ελληνικό λαό να διακατέχεται από την νοοτροπία της ήσσοнос προσπάθειας και του εύκολου πλουτισμού σε βάρος των υπόλοιπων Ευρωπαίων και αφετέρου πρόβαλλαν την εικόνα ενός αλαζονικού Βερολίνου που πρωταγωνιστούσε στην προσπάθεια «εξόντωσης» της χώρας μας. Στην εργασία αναφερόμαστε εκτενώς στην περίοδο της διακυβέρνησης του ΣΥ.ΡΙ.ΖΑ, καθώς περιγράφουμε τα γεγονότα και τις ενίοτε αδιέξοδες διαπραγματεύσεις μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και των πιστωτών της Ελλάδας. Κορύφωση των τεταμένων σχέσεων μεταξύ των δυο κρατών υπήρξε η απόφαση της Αθήνας να προχωρήσει στη διενέργεια δημοψηφίσματος το 2015, μετά το τέλος στις διαπραγματεύσεις με τους ευρωπαίους εταίρους. η οποία στάθηκε η αφορμή για την εμφάνιση σεναρίων εξόδου της χώρας μας από το Ενιαία Ευρωπαϊκή Ένωση και την ευρωζώνη. Ο τελικός συμβιβασμός που επιτεύχθηκε, σηματοδότησε μια νέα εποχή στις σχέσεις Αθήνας – Βερολίνου, πριν ακόμα εμφανιστούν νέες εστίες ανησυχίας όπως το προσφυγικό ζήτημα. Μάλιστα η αναθέρμανση των σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών επισφραγίστηκε με τις επισκέψεις της Καγκελαρίου Μέρκελ στην ελληνική πρωτεύουσα.

Στο τελευταίο τμήμα της εργασίας θα επιδιώξουμε να αναλύσουμε και να ερμηνεύσουμε το φαινόμενο του αντιγερμανισμού που καταγράφεται ακόμα και σήμερα σε σχετικές έρευνες, λόγω της άτεγκτης στάσης της Γερμανικής πολιτικής ηγεσίας απέναντι στην Ελλάδα κατά την πρόσφατη ελληνική κρίση και την ταύτιση του Βερολίνου με την επιβολή σκληρών μέτρων για την εξυγίανση της ελληνικής οικονομίας. Τις ελληνογερμανικές σχέσεις εξακολουθεί να επιβαρύνει ο τρόπος με τον οποίο η μεταπολεμική Γερμανία διαχειρίστηκε τις εκκρεμότητες της κατοχικής περιόδου. Επιπλέον η στάση του του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών που προσπάθησε να διατηρήσει ίσες αποστάσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ακόμη και σε περιόδους έντασης, όπως κατά την πρόσφατη περίοδο, ενισχύει την αρνητική εικόνα της Γερμανίας ενώπιον της ελληνικής κοινής γνώμης. Είναι, ωστόσο, βέβαιο ότι η απόρριψη από την γερμανική πλευρά των διεκδικήσεων της Ελλάδας, που αξιώνει την καταβολή πολεμικών επανορθώσεων προς τα θύματα της ναζιστικής κατοχής και την έστω μερική επιστροφή του κατοχικού δανείου θα εξακολουθεί να επιβαρύνει τις διμερείς σχέσεις και στο μέλλον.

Χαλάνδρι, Χριστούγεννα 2023

1. Οι Ελληνογερμανικές σχέσεις μεταπολεμικά: Προσπάθεια συμφιλίωσης της ελληνικής κοινωνίας με τα τραύματα της ναζιστικής κατοχής

Οι τραγικές συνέπειες της γερμανικής Κατοχής στον ελληνικό πληθυσμό που αριθμητικά αποτυπώθηκαν στην εκτόπιση και την εξόντωση περίπου 65.000 Ελλήνων πολιτών εβραϊκού θρησκευματος υπήρξε το αποκορύφωμα της ναζιστικής τρομοκρατίας στην Ελλάδα (Δορδανάς, Παπαναστασίου, 2018, 27-29). Επιπλέον, η υιοθέτηση αυστηρών μέτρων από τη ναζιστική κατοχική διοίκηση εναντίον όχι μόνο των ελληνικών αντιστασιακών ομάδων αλλά και του άμαχου πληθυσμού έφερε πολλές περιοχές της Ελλάδας αντιμέτωπες με τη ναζιστική θηριωδία. Περίπου 300.000 Έλληνες πέθαναν από την πείνα ως αποτέλεσμα της εξαθλίωσης, κυρίως των ασθενέστερων οικονομικά στρωμάτων, με αποτέλεσμα οι συνολικές ανθρώπινες απώλειες να ξεπεράσουν το ένα εκατομμύριο. Οι αριθμοί αυτοί κατατάσσουν την χώρα μας, μεταξύ των μη σλαβικών κρατών, πρώτη σε ποσοστό ανθρωπίνων απωλειών προς τον συνολικό πληθυσμό (Ζάικος, 2018, 409), καθιστώντας θεωρητικά αδύνατη μια προσέγγιση ανάμεσα στα δύο κράτη την επομένη της λήξης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Μολονότι τα τραύματα της γερμανικής Κατοχής ήταν ακόμη νωπά στον ελληνικό πληθυσμό, οι σχέσεις των δύο κρατών ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, επισφραγίστηκαν από την επιλογή τους να ενταχθούν τους στο δυτικό συνασπισμό δυνάμεων. Την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, η κοινή τους στάση έναντι της κομμουνιστικής απειλής αλλά και ο συγχρονισμός τους σε επίπεδο θέσεων και συμφερόντων στα πλαίσια της ευρω-αντλαντικής συμμαχίας (Μπότσιου, 2010, 301), αποτέλεσε την αφορμή για την ταχεία αποκατάσταση των διμερών σχέσεων.

Ήδη στο τέλος της δεκαετίας του 1950, η νεοσύστατη κυβέρνηση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας διαπίστευσε στην Αθήνα μία από τις μόλις έξι διπλωματικές της αποστολές, ενδεικτική κίνηση των προσπαθειών της Βόννης για την υπέρβαση του σκοτεινού γερμανικού παρελθόντος απέναντι σε μια χώρα στην οποία οι συνέπειες της ναζιστικής κατοχής, υπό τη μορφή ανθρωπίνων απωλειών, υλικών καταστροφών και οικονομικής αφαίμαξης ήταν ανυπολόγιστες (Αποστολόπουλος, 2018, 351). Η επαναλειτουργία του

ελληνικού προξενείου στη Βόννη το Μάρτιο του 1950 βοήθησε στη σύσφιξη των διμερών σχέσεων, ενώ η «Συμφωνία για τα ελληνικά καπνά» τον Οκτώβριο του 1950 ενδυνάμωσε την οικονομική σχέση των δύο κρατών, καθώς συνοδεύτηκε από την υπογραφή διακρατικής συμφωνίας (1953) για μεταφορά αγαθών μέχρι του ποσού των διακοσίων εκατομμυρίων μάρκων. Σύμφωνα με αυτή δινόταν η δυνατότητα σε γερμανικές εταιρείες να συνεργαστούν με αντίστοιχες ελληνικές, με σκοπό την ανοικοδόμηση της ελληνικής οικονομίας που προσπαθούσε να επουλώσει τα τραύματα της τα οποία μεγέθυνε και ο Εμφύλιος Πόλεμος (Αποστολόπουλος, 2010, 277). Σημαντική παράμετρος που διευκόλυνε την διακρατική συνεργασία Ελλάδας και ΟΔΓ αποτελούσε η συνύπαρξη των δύο αυτών κρατών στο πλαίσιο της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας (NATO), του οποίου η Ελλάδα αποτελούσε ήδη μέλος από το 1952, ενώ η Δυτική Γερμανία εκμεταλλευόμενη το ψυχροπολεμικό κλίμα και την αντιπαράθεση ανατολικού και δυτικού μπλοκ εξασφάλισε την ένταξή της το 1955 (Αποστολόπουλος, 2018, 351).

Η επίσκεψη του Κ. Καραμανλή το 1958 στη Βόννη συνοδεύτηκε από την έγκριση δανείου ύψους διακοσίων εκατομμυρίων μάρκων που σκοπό είχε την υλοποίηση έργων υποδομής στην ελληνική επικράτεια. Επιπρόσθετα, την ίδια περίοδο υπήρξε συμφωνία ανάμεσα στα δύο κράτη για την χορήγηση από την Βόννη ποσού εκατό εκατομμυρίων μάρκων, που θα μπορούσε να φτάσει ακόμα και τα τετρακόσια εκατομμύρια μάρκα, για την τόνωση της ελληνικής οικονομίας, με παράλληλη γερμανική δέσμευση για την παροχή τεχνικής βοήθειας, απαραίτητη για την ολοκλήρωση συγκεκριμένων έργων (Αποστολόπουλος, 2010, 279).

Αυτές οι ενέργειες της Βόννης που υποστήριζαν την προσπάθεια της Ελλάδας να ανακάμψει οικονομικά, είχαν άμεσο πολιτικό όφελος για την γερμανική πλευρά, καθώς η μεταπολεμική Γερμανία προσπαθούσε να επανενταχθεί στη Δυτική Κοινότητα αλλά και να αλλάξει την δημόσια εικόνα της. Πέρα από τις οικονομικές συμφωνίες που ικανοποιούσαν την ελληνική κυβέρνηση, σε πολιτικό επίπεδο η Ομοσπονδιακή Γερμανία επιχειρούσε να προβληθεί πλέον ως ένα φιλειρηνικό κράτος, πλήρως αποστασιοποιημένο από τη ναζιστική κληρονομιά. Με τις κινήσεις αυτές, ουσιαστικά, η Βόννη, απέβλεπε στη συμφιλιωτική διαχείριση του βεβαρυμμένου παρελθόντος της (Vergangenheitsbewältigung), αναζητώντας τρόπους υπέρβασής του. Ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο η κυβέρνηση Καραμανλή διαχειρίστηκε την

υπόθεση Merten², με την έκδοση αντίστοιχου νομοθετικού διατάγματος (1959) που μετέφερε τη δικαιοδοσία για τη δίωξη των Γερμανών εγκληματιών πολέμου στα γερμανικά δικαστήρια, προκάλεσε την έντονη δυσφορία της ελληνικής κοινωνίας, ενώ απέδειξε ότι η διαχείριση των τραυμάτων της γερμανικής κατοχής δεν θα ήταν εύκολη υπόθεση για τη Βόννη. Παρά, ωστόσο, τον τερματισμό της δίωξης των εγκληματιών πολέμου και την αμνήστευσή τους η ελληνική πλευρά αρνήθηκε να παραιτηθεί από το αίτημα καταβολής γερμανικών πολεμικών επανορθώσεων, μολοντί υπήρξαν ισχυρές γερμανικές πιέσεις επί καγκελαρίας Κ. Αντενάουερ (Konrad Adenauer) (Αποστολόπουλος, 2010, 279).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, υπογράφεται μεταξύ των δύο κρατών «Συμφωνία για την καταγραφή αιτήσεων και μεσολάβηση στην αποστολή Ελλήνων εργαζομένων προς την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας». Εγκαινιάζεται έτσι ένα σημαντικό ελληνικό μεταναστευτικό ρεύμα προς τις βιομηχανικές πόλεις της Γερμανίας (Κιτροέφ, 2006, 37), (Χασιώτης, 2006, 38-39). Η ροή της μεταναστευτικής κίνησης προς την Βορειοδυτική Ευρώπη, μετά το 1960, καθορίστηκε από την προσφορά εργασίας, ενώ υπολογίζεται ότι ο αριθμός των Ελλήνων που μεταναστεύσαν στην Δυτική Γερμανία ξεπέρασε τους 620.000 Gastarbeiter (φιλοξενούμενους εργάτες), την περίοδο 1960-1963 (Βεντούρα, 2006, 138-139). Δεσμοί φιλίας και αλληλοεκτίμησης αναπτύχθηκαν σταδιακά μεταξύ Ελλήνων μεταναστών που επέλεξαν να κατοικήσουν μόνιμα στην χώρα υποδοχής και των τοπικών γερμανικών πληθυσμών, αναθερμαίνοντας έτσι τις σχέσεις των δύο κρατών (Δορδανάς, Παπαναστασίου, 2018, 32).

Το μέγεθος και το βάθος της ελληνογερμανικής συνεργασίας κατά την μεταπολεμική περίοδο αντανακλάται και στο αίτημα διασύνδεσης της Ελλάδος με την Ευρωπαϊκή Οικονομική

---

² Ο Max Merten υπήρξε σύμβουλος στη Θεσσαλονίκη της γερμανικής διοίκησης από το 1942 μέχρι το Μάρτιο του 1944. Ενέκρινε τη δήμευση εβραϊκών περιουσιών και την τυμβωρυχία του εβραϊκού νεκροταφείου. Θεωρείται υπεύθυνος για την μεταφορά 56,000 ντόπιων Εβραίων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η υπόθεση Merten ξεκίνησε το Μάιο του 1957 με την προφυλάκιση του όταν προσήλθε στην Αθήνα για να εξετασθεί ως μάρτυρας υπεράσπισης. Καταδικάστηκε το Μάρτιο του 1959 σε εικοσιπενταετή ποινή στην Ελλάδα. Απελάθηκε στην Γερμανία καθώς με νομοσχέδιο της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε, αναστέλλονταν «αυτοδικαίως και χωρίς να απαιτείται απόφασις τις δικαστηρίου, πάσα δίωξις Γερμανών υπηκόων φερομένων ως εγκληματιών πολέμου, καθώς και η εκτέλεσις πάσης ποινής ή το υπόλοιπον ταύτης» και συνεπώς δινόταν η δυνατότητα για αποφυλάκιση των εγκληματιών πολέμου. Το νομοσχέδιο αυτό προκάλεσε εσωτερικές αντιπαραθέσεις, καθώς η κυβέρνηση Καραμανλή κατηγορήθηκε για ενδοτισμό απέναντι στις γερμανικές παρεμβάσεις. Στην Γερμανία, ο Merten μετά από δίκη παρέμεινε ελεύθερος. Για ανάλυση βλ. Kralova 2013, 215-250.

Κοινότητα (ΕΟΚ). Η Βόννη παρείχε σημαντική διπλωματική υποστήριξη στο ελληνικό αίτημα, στο διάστημα των δύο περίπου ετών επίπονης διαπραγματεύσεως, βοηθώντας την Ελλάδα να υπογράψει το 1961 την πρώτη συμφωνία διασύνδεσης της ΕΟΚ με τρίτο κράτος (Μπότσιου, 2010, 308). Πέρα από την αδιαμφισβήτητη εμπορική συνεργασία στα πλαίσια της ΕΟΚ, η Γερμανία ήταν ένας από τους σημαντικότερους οικονομικούς εταίρους της Ελλάδας μεταξύ των υπόλοιπων κρατών-μελών της ΕΟΚ. Παράλληλα προχώρησε στην παροχή πίστωσης στη χώρα μας ύψους εκατό πενήντα εκατομμυρίων μάρκων συνοδευόμενη από τεχνική βοήθεια για την κατασκευή δημόσιων έργων και παραγωγικών μονάδων, όπως το εργοστάσιο εκμετάλλευσης λιγνιτικών κοιτασμάτων για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας στη Μεγαλόπολη. Οι ενέργειες αυτές αποτύπωναν με emphaticό τρόπο την στρατηγική συμμαχία των δύο κρατών μέσα στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, καθώς και τον πρωταγωνιστικό ρόλο της Γερμανίας στην οικονομική ανασυγκρότηση της Ελλάδας (Αποστολόπουλος, 2018, 358).

Η επιβολή της δικτατορίας των Συνταγματαρχών τον Απρίλιο του 1967 προκάλεσε στην γερμανική πολιτική ηγεσία αμηχανία όμοια με εκείνης των υπόλοιπων ευρωπαϊκών κυβερνήσεων. Η Βόννη τήρησε στάση αναμονής απέναντι στις προθέσεις του καθεστώτος, διατηρώντας διπλωματικές και οικονομικές επαφές σε επίσημο επίπεδο, αλλά παρέχοντας παράλληλα διακριτικές νουθεσίες στην Αθήνα για την άμεση αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών. Η τήρηση μετριοπαθούς στάσης, απέναντι στο στρατιωτικό καθεστώς δεν εμπόδισε την ανάδειξη της δυτικογερμανικής κοινωνίας ως πρωταγωνίστριας στις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας εναντίον της Δικτατορίας. Η πολυεπίπεδη γερμανική αλληλεγγύη της γερμανικής κοινωνίας περιλάμβανε την διαρκή υποστήριξη προς τους πολιτικά εξόριστους αλλά και τη συμμετοχή σε μαζικές διαδηλώσεις εναντίον της Χούντας. Η γερμανική υποστήριξη στον αγώνα κατά των συνταγματαρχών εκφράστηκε και μέσω της θεσμικής προστασίας που η επίσημη Γερμανία παρείχε στις ελληνικές ραδιοφωνικές εκπομπές της Deutsche Welle και της Βαυαρικής Ραδιοφωνίας, υπό τη διεύθυνση του Παύλου Μπακογιάννη.

Η συμπαράσταση της Βόννης συνοδεύονταν και από απτές ενέργειες σε πολιτικό επίπεδο, όπως την φυγάδευση από την Ελλάδα του καθηγητή Γεώργιου - Αλέξανδρου Μαγκάκη αλλά και τις συντονισμένες προσπάθειες να αποτραπεί εκτέλεση της απόφασης του στρατοδικείου

που καταδίκασε σε θάνατο τον Αλέκο Παναγούλη. Τέλος, την περίοδο αυτή, ο δυτικογερμανικός τύπος κάνοντας εκτενείς αναφορές στη βαρβαρότητα της Χούντας των Αθηνών, δημιούργησε αισθήματα συμπάθειας στη γερμανική κοινή γνώμη που εκδηλώθηκαν μέσα από την προστασία που παρείχαν γερμανικές υπηρεσίες σε φορείς του αντιδικτατορικού αγώνα (Αποστολόπουλος, 2018β, 326-344), (Δορδανάς, Παπαναστασίου, 2018, 33).

Η πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών το 1974 που συνοδεύτηκε από την ανάφλεξη του Κυπριακού και τα δραματικά γεγονότα της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο είχαν επίσης επιπτώσεις στις ελληνο-γερμανικές σχέσεις. Πιο συγκεκριμένα αρχικά εκδηλώθηκαν από την πλευρά της Βόννης επιφυλάξεις στο αίτημα προσχώρησης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Οι επιφυλάξεις αυτές ήταν προϊόν της ανησυχίας των εννέα ευρωπαίων εταίρων για μια πιθανή μεταφορά της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης στο εσωτερικό της Κοινότητας αλλά και το αποτέλεσμα της επεισοδιακής αποχώρησης της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, μετά τα γεγονότα στην Κύπρο. Σταδιακά όμως, οι ενδοιασμοί αυτοί υποχώρησαν, ενώ παράλληλα η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας αναδείχτηκε σε υποστηρικτή της Ελλάδας στις δύσκολες ενταξιακές διαπραγματεύσεις. Με τη συμπαράσταση της κυβέρνησης του Χέλμουτ Σμιτ (Helmut Schmidt) η κυβέρνηση Καραμανλή θα μπορέσει τελικά να υπογράψει στο Ζάμπειο τη συνθήκη προσχώρησης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή κοινότητα, τον Μάιο του 1979. Η ενσωμάτωση της Ελλάδας στον κορμό της κοινοτικής Ευρώπης, μετά από διπλωματική προσπάθεια διάρκειας δύο δεκαετιών, αποτέλεσε τομή που επέτρεψε την εδραίωση της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, την αναβάθμιση του διεθνούς ρόλου της χώρας μας αλλά και την θωράκιση της εδαφικής της ασφάλειας από τον «εξ' ανατολών κίνδυνο». Επιπλέον, η κοινή συμμετοχή Ελλάδας και Γερμανίας στην ΕΟΚ ενδυνάμωσε έτι περαιτέρω τις διμερείς σχέσεις, μέσα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο (Μπότσιου, 2010, 308-310).

Ωστόσο το τέλος της περιόδου του Ψυχρού πολέμου και η κατάρρευση του ανατολικού συνασπισμού επηρέασε αρνητικά τις Ελληνογερμανικές σχέσεις. Ο πόλεμος στα Γιουγκοσλαβικά εδάφη βρήκε την Ελλάδα και την επανενωμένη πλέον Γερμανία να υποστηρίζουν διαφορετικά στρατόπεδα -το σερβικό και το κροατικό αντίστοιχα- ενώ εστία αντιπαράθεσης δημιουργούσε και το ακανθώδες ζήτημα των Σκοπίων. Ωστόσο, η ενιαία πλέον Γερμανία υπήρξε βασικός συμπαράστατης της Ελλάδας σε δύο κομβικής σημασίας ζητήματα για την θέση της Ελλάδας στην Ευρώπη, κατά την διάρκεια της δεκαετίας του '90: την ένταξη

της χώρας μας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) και την είσοδο της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο πλαίσιο αυτό οι γερμανικές κυβερνήσεις προσέβλεπαν σε μια Ελλάδα, η οποία θα εξελίσσονταν σε παράγοντα σταθερότητας στην νοτιοανατολική Ευρώπη και γέφυρα της Ευρώπης προς τα Βαλκάνια (Μπότσιου, 2010, 312), (Δορδανάς, Παπαναστασίου, 2018, 34).

Ωστόσο, τα δύο εκκρεμή ζητήματα της καταβολής πολεμικών επανορθώσεων στα θύματα της ναζιστικής θηριωδίας και η αποπληρωμή του κατοχικού δανείου εξακολουθούσαν να εκκρεμούν και να επιβαρύνουν διαχρονικά τις διμερείς σχέσεις.

2. Οι εκκρεμότητες στην προοπτική συνολικής εξομάλυνσης του πολεμικού παρελθόντος

Η Ελλάδα μετά την λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μετρούσε βαριές απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό. Η οικονομία της είχε καταρρεύσει, ενώ ο πληθυσμός της παρουσίαζε εικόνες εξαθλίωσης και φτωχοποίησης. Η μέση κατανάλωση είχε περιοριστεί στο ήμισυ των προπολεμικών επιπέδων, ενώ η ελonoσία και η φυματίωση είχαν εξελιχθεί σε ενδημικά φαινόμενα. Το φθινόπωρο του 1944, τα κρατικά έσοδα αντιστοιχούσαν μόλις στο 5% των κρατικών δαπανών. Εικόνες αντιπροσωπευτικές της περιόδου, ήταν τα σκελετωμένα σώματα των θυμάτων του λιμού αλλά και οι στοίβες από τις δεσμίδες των χωρίς αξία χαρτονομισμάτων που απαιτούνταν για τις πιο απλές συναλλαγές (Κακριδής, 2018, 57-59), (Kralova, 2013, 58-60). Η καταβολή επανορθώσεων προς τα θύματα των ναζιστικών θηριωδιών αναδεικνυόταν σε κρίσιμο ζήτημα, όχι μόνο για την ανασυγκρότηση της κατεστραμμένης ελληνικής οικονομίας αλλά και για την επιβίωση των χιλιάδων θυμάτων της ναζιστικής θηριωδίας (Κωνσταντινάκου, 2018, 294).

2. 1. Πολεμικές αποζημιώσεις

Το ζήτημα των γερμανικών επανορθώσεων αποτέλεσε βασική προτεραιότητα των μεταπολεμικών ελληνικών κυβερνήσεων. Όταν τον Δεκέμβριο του 1945 ξεκίνησε στο Παρίσι η διάσκεψη για τις γερμανικές επανορθώσεις, η εκτίμηση της ελληνικής πλευράς για τις οφειλόμενες επανορθώσεις από την Γερμανία έφτανε τα 17,5 δισεκατομμύρια δολάρια σε αξίες του 1938 (Αποστολόπουλος, 2018, 352). Ωστόσο οι τρεις συμμαχικές χώρες περιόρισαν τις ελληνικές απαιτήσεις στα 7,5 δισεκατομμύρια δολάρια, χωρίς στο ποσό αυτό να συνυπολογίζεται το κατοχικό δάνειο. Συνοπτικά αναφέρουμε ότι οι πολεμικές επανορθώσεις χωρίστηκαν σε δύο κατηγορίες: την κατηγορία Α που περιλάμβανε τα πάγια ιδιοκτησίας του γερμανικού δημοσίου στο εξωτερικό και την κατηγορία Β που περιείχε το σύνολο των βιομηχανικών μηχανημάτων και λοιπών ενσώματων παγίων που θα αφαιρούνταν από την Γερμανία. Ο εφησυχασμός της ελληνικής αποστολής και τα αισθήματα πρώιμης υπερασιοδοξίας για την επιτυχή έκβαση της υπόθεσης οδήγησαν στην πλημμελή προετοιμασία του σχετικού φακέλου, με αποτέλεσμα να μην επιτευχθούν οι στόχοι που είχαν εξαρχής τεθεί. Η τελική διανομή υπήρξε απογοητευτική για την ελληνική πλευρά αφού έλαβε

ποσοστό μόλις 2,7% και 4,35% από τις κατηγορίες Α & Β αντίστοιχα. Σε χρηματικούς όρους το συνολικό ποσό που κατέβαλε η Γερμανία ως αποζημίωση απέναντι στην Ελλάδα ήταν μόλις 25 εκατομμύρια δολάρια. Οι έντονες αντιδράσεις της ελληνικής κυβέρνησης δεν επηρέασαν τις αποφάσεις της διάσκεψης που ουσιαστικά μετουσίωσε σε πράξη τους νέους διεθνείς συσχετισμούς που αναδύονταν στο δυτικό ημισφαίριο. Η κορύφωση του ψυχρού πολέμου ενίσχυσε τη διεθνή υποστήριξη προς τη μεταπολεμική Γερμανία, ενώ της επέτρεψε να αποστασιοποιηθεί από το σκοτεινό της παρελθόν ώστε να αποτελέσει προμαχώνα κατά της κομμουνιστικής απειλής (Κωνσταντινάκου, 2018, 295-296).

Το σύμφωνο του Λονδίνου (1953) επισφράγισε την προστασία της Γερμανίας έναντι των διεκδικήσεων από χώρες που βρέθηκαν κάτω από ναζιστική κατοχή, αφού μετέθεσε το ζήτημα των επανορθώσεων σε μελλοντικά αόριστο χρόνο, μέχρι την οριστική ρύθμιση του Γερμανικού ζητήματος. Οι ελληνικές προσπάθειες στο θέμα των επανορθώσεων θα αποκρούονται συνεχώς από την Γερμανική πλευρά, που επικαλείτο τις πρόνοιες του συμφώνου του Λονδίνου. Πρόσκαιρο κλίμα αισιοδοξίας δημιούργησε στην ελληνική πλευρά η συμφωνία για την επανένωση των δύο Γερμανιών («2+4») που υπογράφηκε στην Μόσχα το Σεπτέμβριο του 1990 από τους εκπροσώπους των δύο γερμανικών κρατών και τους ηγέτες των τεσσάρων νικητριών δυνάμεων του Β Παγκοσμίου Πολέμου. Ωστόσο πολύ γρήγορα διαφάνηκε η πρόθεση της Γερμανίας να ερμηνεύσει τη συνθήκη ως υποκατάστατο συμφωνίας ειρήνης, έχοντας έτσι την νομική δυνατότητα να απαλλαγεί από την υποχρέωση καταβολής πολεμικών επανορθώσεων. Μοναδική εξαίρεση αποτέλεσε η καταβολή από την Βόννη του ποσού 115 εκατομμυρίων μάρκων προς τα θύματα της ναζιστικής θηριωδίας στην Ελλάδα, με την Συμφωνία του Μαρτίου του 1960 (Κωνσταντινάκου, 2018, 297, 302), (Αποστολόπουλος, 2018, 353).

Την ευθύνη για τη διανομή της αποζημίωσης στους δικαιούχους είχε η ελληνική κυβέρνηση. Η μεμονωμένη αυτή κίνηση της γερμανικής κυβέρνησης που απευθυνόταν κυρίως σε Έλληνες πολίτες εβραϊκής καταγωγής δεν αναίρεσε τις απαιτήσεις για την καταβολή του συνολικού ποσού των πολεμικών επανορθώσεων, σύμφωνα με τις ελληνικές προτάσεις που διατυπώθηκαν εγγράφως κατά τη διάρκεια των συζητήσεων της συμφωνίας. Η πίστωση του χρηματικού ποσού είχε τον χαρακτήρα της «εθελούσιας επανόρθωσης» από την πλευρά της

γερμανικής κυβέρνησης για την αποφυγή τυχόν μελλοντικών διεκδικήσεων (Αποστολόπουλος, 2014, 5).

2.2. Κατοχικό Δάνειο

Το κατοχικό δάνειο αποτέλεσε τραπεζική συναλλαγή η οποία υπογράφηκε το 1942 στην Ελλάδα, από τους πληρεξούσιους της Γερμανίας και της Ιταλίας, με απουσία όμως των εγχώριων εκπροσώπων. Προέβλεπε τη χρηματική καταβολή από την ελληνική κυβέρνηση ενός δισεκατομμυρίου πεντακοσίων χιλιάδων δραχμών μηνιαίως, ως αποζημίωση έναντι των γερμανικών δαπανών κατοχής. Πολύ σύντομα όμως φάνηκε ότι οι συμβατικοί όροι του δανείου δεν ήταν δεσμευτικοί, καθώς η Γερμανία μέσα στους τρεις πρώτους μήνες που ακολούθησαν την υπογραφή του δανείου προχώρησε σε αναλήψεις χωρίς περιορισμούς, εξυπηρετώντας τις στρατιωτικές ανάγκες της. Κατά το πρώτο τρίμηνο της υπογραφής της δανειακής σύμβασης η Γερμανία απέσπασε το δεκαπλάσιο των συμβατικών αποζημιώσεων των εξόδων κατοχής, ενώ στους επόμενους τρεις μήνες το εικοσαπλάσιο (Αποστολόπουλος, 2018, 355).

Η ναζιστική Γερμανία, τροποποιώντας την αρχική σύμβαση του δανείου το μετέτρεψε από αναγκαστικό σε συνήθη συμβατική τραπεζική δοσοληψία, ενσωματώνοντας τοκοχρεωλυτικές δόσεις. Μάλιστα η καταβολή των δύο πρώτων δόσεων αποτελεί τεκμήριο ότι αναλάμβανε την υποχρέωση για επιστροφή του ποσού στην Ελλάδα. Το συνολικό ποσό της οφειλής από το κατοχικό δάνειο της Γερμανίας προς την Ελλάδα μετά τον τερματισμό του Β' Παγκοσμίου Πολέμου υπολογίζονταν από ελληνικής πλευράς σε 228 εκατομμύρια δολάρια, που ήταν σε πλήρη συμφωνία με το ποσό που είχαν καταγράψει τα επίσημα γερμανικά έγγραφα (Αποστολόπουλος, 2018, 352-355).

Από το 1953, οι ελληνικές κυβερνήσεις αποδεχόντουσαν διστακτικά τις περιορισμένες δυνατότητες που είχαν, λόγω της συνθήκης του Λονδίνου του 1953, να διεκδικήσουν πολεμικές επανορθώσεις για τα θύματα της ναζιστικής κατοχής. Παράλληλα επιχείρησαν, ωστόσο, χωρίς επιτυχία, να διαχωρίσουν διαχρονικά το θέμα του κατοχικού δανείου από τις συνολικές διεκδικήσεις. Το παρουσίαζαν δε ως τραπεζική πράξη που θα έπρεπε να εγγραφεί ως υποχρέωση της γερμανικής κυβέρνησης ώστε η Βόννη να αναλάβει την αποπληρωμή της.

Τελικά στη δεκαετία του '90 θα ωρίμαζαν οι συνθήκες που θα επέτρεπαν να εκκινήσει εκ νέου ένας διάλογος μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας γύρω από τα δύο αυτά εκκρεμή θέματα.

3. Οι προοπτικές για αποκατάσταση των ελληνο-γερμανικών σχέσεων μετά την επανένωση της Γερμανίας (1990 – 2000)

Η επανένωση της Γερμανίας μετά την πτώση του Σιδηρού Παραπετάσματος επανάφερε στο δημόσιο διάλογο της Ελλάδας το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων. Τα θύματα της ναζιστικής κατοχής, καθώς και σημαντική μερίδα της κοινής γνώμης, θεωρούσαν ότι μετά από σαράντα πέντε χρόνια η ελληνική πολιτική ηγεσία όφειλε επιτέλους να διεκδικήσει τις γερμανικές αποζημιώσεις και το κατοχικό δάνειο. Ήδη από την δεκαετία του '90, οι ελληνικές διπλωματικές αντιπροσωπείες στη Γερμανία έφεραν επανειλημμένα στην επιφάνεια το ζήτημα των γερμανικών πολεμικών επανορθώσεων. Η ρηματική διακοίνωση του Έλληνα πρέσβη στην Γερμανία, Ι. Μπουρλογιάννη- Τσαγκαρίδη και η δήλωση του τότε υπουργού εξωτερικών της κυβέρνησης Μητσοτάκη Α. Σαμαρά, έδωσαν το έναυσμά για ένα νέο γύρο διεκδικήσεων, σε επίσημο επίπεδο, των γερμανικών επανορθώσεων (Αποστολόπουλος, 2018, 365). Ήδη το Νοέμβριο του 1990, ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης Α. Παπανδρέου είχε απαιτήσει τη διεκδίκηση των πολεμικών οφειλών, παρόλο που η κίνηση αυτή θα δυσανεστούσε, όπως δήλωσε, συμμάχους της χώρας αλλά και ευρωπαίους εταίρους (Κωνσταντινάκου, 2018, 295-296).

Καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας του '90, η ενωμένη πλέον Γερμανία, υιοθέτησε απορριπτική στάση απέναντι στις ελληνικές αξιώσεις ως προς το ζήτημα πολεμικών επανορθώσεων, στηριζόμενη σε μια δέσμη επιχειρημάτων που μπορούν να συνοψισθούν στα παρακάτω σημεία (Kralova, 2013, 330-335):

- Στην νομική βάση της Συνθήκης της Μόσχας, η οποία αντικατέστησε μια «παραδοσιακή» ειρηνευτική συμφωνία με ένα «υποκατάστατο συμφώνου ειρήνης» (Κωνσταντινάκου, 2018, 311). Συνεπώς, σύμφωνα με τη γερμανική ερμηνεία και την αποδοχή από τις υπόλοιπες χώρες-μέρη που υπέγραψαν την συνθήκη, οι προϋποθέσεις για την καταβολή πολεμικών επανορθώσεων δεν πληρούνταν.
- Στο επιχείρημα της χρονικής παραγραφής από την τέλεση όλων των σχετικών εγκλημάτων.

- Στο πλαίσιο των διμερών σχέσεων που είχαν διαμορφωθεί μεταπολεμικά. Μάλιστα η γερμανική πλευρά φρόντιζε να υπενθυμίζει διαρκώς την οικονομική υποστήριξη που παρείχε στο ελληνικό κράτος, κατά την περίοδο 1956-1963. Η στήριξη αυτή που ισοδυναμούσε με ένα δισεκατομμύριο μάρκα είχε δοθεί όπως έχουμε αναφέρει με την μορφή χρηματικών δανείων, την παροχή τεχνικής βοήθειας και ενίσχυσης αμυντικών προγραμμάτων. Σύμφωνα με τη γερμανική επιχειρηματολογία οι παροχές αυτές αποτέλεσαν πράξεις που είχαν τον χαρακτήρα των έμμεσων διευθετήσεων απέναντι στις απαιτήσεις της ελληνικής πλευράς.

Επειδή μάλιστα η Βόννη είχε υποστηρίξει την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ προβλήθηκε το επιχείρημα ότι οι επιδοτήσεις που εισέπραξε η Ελλάδα ισοδυναμούσαν με αποπληρωμή των γερμανικών πολεμικών οφειλών, καθώς προέρχονταν κατά βάση από τα γερμανικά ταμεία, δεδομένου ότι η Βόννη καταβάλλει διαχρονικά το μεγαλύτερο ποσοστό του προϋπολογισμού της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης (ή και της ΕΟΚ).

Κατά την δεκαετία του '90, παράλληλα με τις ενέργειες σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο⁴, εντάχθηκαν στη διαδικασία διεκδίκησης πολεμικών αποζημιώσεων και φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης. Ευρύτερα γνωστή είναι η υπόθεση του Δίστομου που ξεκίνησε το 1995, μετά από τη συλλογική αγωγή στο Πρωτοδικείο Λιβαδειάς κατοίκων του ομώνυμου χωριού της Βοιωτίας. Τελικά το 2012 το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης δικαίωσε με απόφαση του οριστικά την Γερμανία. Παρά, ωστόσο, το αρνητικό αποτέλεσμα για την Ελλάδα η προσφυγή αυτή κατάφερε να διεθνοποιήσει το ελληνικό αίτημα για την καταβολή επανορθώσεων και να προσελκύσει το ενδιαφέρον της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης. Σε επίπεδο πολιτικής αντιπαράθεσης οι Έλληνες αξιωματούχοι δεν ανέβασαν τους τόνους της αντιπαράθεσης παρά τις έντονες πιέσεις των μεμονωμένων φορέων και οργάνων τοπικής αυτοδιοίκησης. Χειρονομίες αναγνώρισης της ευθύνης συνιστούν οι δηλώσεις του προέδρου της Γερμανίας Γ. Ράου κατά την επίσκεψή του στα Καλάβρυτα (2000), όπου αναφέρθηκε στο αίσθημα ντροπής

---

⁴ Το Νοέμβριο του 1995, ο Α. Παπανδρέου ως Πρωθυπουργός της Ελλάδας και ο Κ. Παπούλιας ως Υπουργός Εξωτερικών ανέφεραν στα πλαίσια σχετικής κοινοβουλευτικής συζήτησης την επάνοδο στο θέμα των πολεμικών επανορθώσεων. Την επόμενη μέρα ο Έλληνας πρέσβης στη Βόννη Ι. Μπουρλογιάννης επέδωσε σχετική διακοίνωση στον γραμματέα του Γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών, Π. Χάρτμαν, με την οποία ζητούσε την έναρξη διμερών συζητήσεων για το θέμα (Kralova 2013, 338)

που τον διακατέχει για τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής στην Ελλάδα (Kralova, 2013, 330-335):

Σημείο τριβής στις σχέσεις των δύο κρατών την δεκαετία αυτή αποτέλεσε η βαλκανική ανάφλεξη, καθώς η κάθε χώρα κινήθηκε σε εκ διαμέτρου διαφορετικές κατευθύνσεις. Πιο συγκεκριμένα, η Γερμανία επέμενε στην αναγνώριση από την Ευρωπαϊκή κοινότητα των διάδοχων κρατών της Γιουγκοσλαβίας, Σλοβενίας και Κροατίας ενώ η ελληνική γραμμή υποστήριζε τη διατήρηση της ενιαίας ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας (Αποστολόπουλος 2014, 8).

Η στάση της Γερμανίας στο γιουγκοσλαβικό ζήτημα την περίοδο 1991 – 1995 αποτυπώνει την αυτόνομη και ισχυρή εξωτερική πολιτική της ενωμένης πλέον Γερμανίας, όχι με σκοπό τη σύγκρουση με τους υπόλοιπους εταίρους, αλλά με την έννοια της διεκδίκησης της κυριαρχίας στην ευρωπαϊκή σκηνή. Σημαντικός παράγοντας για την γερμανική υποστήριξη ήταν η πολιτιστική συγγένεια με τους Κροάτες, ενώ παράλληλα επίδραση άσκησε και η γερμανική αντίληψη περί της έννοιας του έθνους, δομικό στοιχείο του οποίου αποτελεί η συγγένεια του αίματος μεταξύ των ατόμων-μελών του και όχι απλώς η προσήλωση τους και η πίστη τους σε κοινές πολιτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές αξίες (Τέλλογλου, 1996, 50-51).

Ένταση στις σχέσεις των δύο κρατών δημιούργησε επίσης η διάσταση της πολιτικής τους αναφορικά με το ζήτημα των Σκοπίων. Η Ελλάδα υποστήριζε ότι η χρήση του ονόματος «Μακεδονία» ως όνομα της γείτονος χώρας που ανεξαρτητοποιήθηκε το 1991, αποτελούσε καπήλευση της εθνικής ιστορικής κληρονομιάς της. Η ελληνική θέση, όπως διαμορφώθηκε με την απόφαση του Συμβουλίου των πολιτικών αρχηγών, υπό τον τότε πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας Κ. Καραμανλή, τον Απρίλιο του 1992, διακήρυττε ότι η Ελλάδα θα αναγνώριζε το κράτος των Σκοπίων ως ανεξάρτητο, υπό τον όρο ότι στο όνομά του δεν θα περιέχονταν η λέξη Μακεδονία ή παράγωγα του (Νέδος, 2018).

Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Κορυφής της Λισσαβόνας υιοθετήθηκαν τελικά οι ελληνικές θέσεις. Την περίοδο αυτή πρωταγωνιστικός ήταν ο ρόλος του Γερμανού υπουργού εξωτερικών Κ. Κίνκελ (K. Kinkel), ο οποίος πρότεινε το κράτος των Σκοπίων να λάβει την ονομασία Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, στο πλαίσιο του επιχειρούμενου συμβιβασμού της γερμανικής πλευράς. Οι κινήσεις της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής στο

θέμα της ονοματολογίας των Σκοπίων σε συνδυασμό με την εγκατάλειψη της αρχικής θέσης της Βόννης για την τοποθέτηση κοινοτικού παρατηρητή για το Κυπριακό επιβάρυναν τις ελληνογερμανικές σχέσεις. Το αρνητικό κλίμα που χαρακτηρίζει τις διμερείς σχέσεις των δύο κρατών την περίοδο της δεκαετίας του '90, διαμορφώθηκε και από την ουδέτερη στάση που υιοθετούσε η Βόννη απέναντι στην οξυμένη αντιπαράθεση Ελλάδας – Τουρκίας, δύο δεκαετίες μετά την απόπειρα δολοφονίας του Μακάριου και την δραματική εισβολή της Τουρκίας τον Ιούλιο του 1974, που οδήγησε στην διχοτόμηση του νησιού (Υφαντής, 2018, 365), (Αποστολόπουλος, 2014, 10).

Το θετικό κλίμα στις σχέσεις δύο κρατών στα τέλη της δεκαετίας του 1990 επιβεβαιώθηκε με την υποστήριξη που παρείχε ο γερμανός καγκελάριος, Γ. Σρέντερ (G. Schröder), στην κυβέρνηση Κ. Σημίτη, η οποία διεξήγαγε εκείνη την περίοδο επίπονες διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Ελλάδας στην Οικονομική και Νομισματική ένωση (ΟΝΕ). Για την Ελλάδα που αντιμετώπιζε διαχρονικά προβλήματα στην διαμόρφωση και άσκηση αποτελεσματικής οικονομικής πολιτικής, η ένταξη στη ζώνη του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος θεωρήθηκε μεγάλη εθνική επιτυχία. Της προσέδωσε μια δυναμική που την οδήγησε σε ύστερο χρόνο στην καταγραφή μιας αναπτυξιακής πορείας, η οποία αποτυπώθηκε με ρυθμούς ανάπτυξης υψηλότερους από τους αντίστοιχους των υπόλοιπων ευρωπαϊκών κρατών (Κωστής 2018, 833). Τα δύο αυτά κράτη βρήκαν πρόσφορο έδαφος συνεργασίας και σε ένα άλλο ζήτημα μείζονος σημασίας για τον Ελληνισμό: την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία θεωρητικά θα μπορούσε να διανοίξει διαύλους που θα διευκόλυναν την εξεύρεσή μιας λύσης στο μείζον θέμα του κυπριακού ζητήματος (Μπότσιου, 2010, 310-312),

Η ανατολή του 21ου αι. έβρισκε τις δύο χώρες συνοδοιπόρους κάτω από ένα κοινό νόμισμα, καθώς και μέλη της ευρύτερης ευρωπαϊκής οικογένειας. Η αναθέρμανση των διμερών σχέσεων δεν σήμαινε για την ελληνική πλευρά και παραίτηση από την διεκδίκηση των γερμανικών αποζημιώσεων και το θέμα του κατοχικού δανείου. Τα αιτήματα αυτά θα έριχναν μαύρες σκιές στην ιστορία των σχέσεων Ελλάδας- Γερμανίας την επόμενη δεκαετία που σηματοδοτήθηκε από την πιο δραματική οικονομική κρίση που βίωσε το σύγχρονο ελληνικό κράτος μεταπολεμικά (Αποστολόπουλος 2014, 9).

4. Η Οικονομική Κρίση και οι Ελληνογερμανικές σχέσεις την περίοδο 2010-2012

Η επίσκεψη της Γερμανίδας Καγκελαρίου Ά. Μέρκελ το 2007 δεν προμήνυε την ένταση και την δραματική επιδείνωση των διμερών σχέσεων δύο χρόνια αργότερα. Μετά το γεύμα της Καγκελαρίου με τον Έλληνα πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή στην οικία του στη Ραφήνα σε δηλώσεις της εμφανίστηκε να περιγράφει ως εξαιρετικές τις σχέσεις των δύο κρατών, ενώ επαίνεσε και τον ρυθμό ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας που βρισκόταν στο όριο του 4%, επίπεδο που ίδια χαρακτήρισε πρότυπο για την γερμανική οικονομία (Tzogopoulos, 2015, 4).

Δύο χρόνια αργότερα, το φθινόπωρο του 2009, στην Ελλάδα πραγματοποιούνταν εκλογές υπό τις απαιτήσεις εφαρμογής ασφυκτικών μέτρων οικονομικής λιτότητας. Η υποχρεωτική ένταξη της Ελλάδας στη διαδικασία υπερβολικού ελλείματος από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, καθώς η υστέρηση της γενικής κυβέρνησης ξεπέρασε το 4% του ΑΕΠ, ήταν προπομπός της ελληνικής περιπέτειας που θα κορυφωνόταν σε οικονομικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο το 2012. Η επάνοδος του ΠΑ.ΣΟ.Κ στην εξουσία και η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Γ. Παπανδρέου συνοδεύτηκαν από την ενημέρωση της ευρωπαϊκής επιτροπής ότι το δημοσιονομικό έλλειμα θα προσέγγιζε το 12.5% του ΑΕΠ. Κατά την περίοδο που ακολούθησε αναζητήθηκαν τα μεθοδολογικά εργαλεία για να απαντηθούν τρία δομικά ερωτήματα: (Κωστής 2018, 860-861).

- Ποια θα ήταν η βέλτιστη δημοσιονομική πολιτική που θα έπρεπε να ακολουθήσει η ελληνική κυβέρνηση για να υπερκεράσει την κρίση.
- Ποιος θα ήταν ο βαθμός και η συνέπεια της βούλησης της ελληνικής κυβέρνησης να υπηρετήσει αυτή την πολιτική.
- Ποια θα ήταν η στάση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και κυρίως της Γερμανίας, ως ηγέτιδας οικονομίας, απέναντι στο ελληνικό χρηματοπιστωτικό πρόβλημα που μόλις ανέτειλε.

Η ανακοίνωση του Γ. Παπανδρέου τον Απρίλιο του 2010 για την ενεργοποίηση του μηχανισμού στήριξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκ μέρους της Ελλάδας για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης σηματοδότησε τυπικά την αφετηρία μιας μαραθώνιας πορείας. Στην

διαδρομή της μεταβλήθηκαν οι σχέσεις της Ελλάδας με τους υπόλοιπους ευρωπαίους εταίρους και δοκιμάστηκαν οι αντοχές σε διμερές επίπεδο, κυρίως με τη Γερμανία. Τον Μάιο του ίδιου έτους η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην υπογραφή δανειακής σύμβασης με τρία θεσμικά σώματα: την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΕ), την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Η παροχή ρευστότητας από τους δανειστές ποσού 110 δισεκατομμυρίων Ευρώ απαιτούσε την πιστή εφαρμογή ενός μνημονίου οικονομικής και χρηματοπιστωτικής πολιτικής με τελικό στόχο την ανόρθωση της ελληνικής οικονομίας. Το ποσό των 110 δισεκατομμυρίων ευρώ θα δινόταν στην Ελλάδα σε 12 δόσεις μέσα σε μία περίοδο 3 ετών. Το ΔΝΤ συμμετείχε στο συνολικό δάνειο με την παροχή 30 δισεκατομμυρίων ευρώ και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα με το εναπομείναν ποσό. Ανάμεσα στις χώρες της ευρωζώνης η Γερμανία αποτελούσε τον μεγαλύτερο δανειστή, παρέχοντας 20 δισεκατομμύρια ευρώ (Δενδρινού- Βαρβιτσιώτη, 2019, 10-18).

Οικονομικά εργαλεία που θα επέτρεπαν την ανάταξη της ελληνικής οικονομίας αποτελούσαν η μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και η εφαρμογή διαρθρωτικών μέτρων που θα επέτρεπαν στην χώρα να αποκαταστήσει την ανταγωνιστικότητα της αλλά και να διαφυλάξει τη χρηματοπιστωτική συνέπεια απέναντι στους δανειστές της (Κωστής 2018, 875-877).

Η πρόοδος που συντελέστηκε το πρώτο τρίμηνο εφαρμογής του μνημονίου ήταν ικανοποιητική και διήρκεσε μέχρι τις αρχές του 2011. Στη συνέχεια, στην κοινή τους έκθεση ΔΝΤ και ΕΚΤ διαπίστωσαν μειωμένα σε σχέση με τον προϋπολογισμό έσοδα και υπέρβαση δαπανών, απαιτώντας την εφαρμογή νέων μέτρων λιτότητας. Οι διαδηλώσεις διαμαρτυρίας που οδήγησαν στα δραματικά γεγονότα στην τράπεζα Marfin, οι οργισμένες αντιδράσεις από τα κόμματα της αντιπολίτευσης και η πολιτική της διελκυστίνδας και αμφισβήτησης από την ίδια την κυβέρνηση που αναιρούσε τα μέτρα που η ίδια ελάμβανε δεν βοηθούσαν στην εμπέδωση περιβάλλοντος που να επικουρεί την πρόοδο της ελληνικής οικονομίας. Η ανάγκη επιπρόσθετης στήριξης της ελληνικής οικονομίας ήταν ορατή (Κωστής 2018, 880-882).

Η Γερμανία αποτελούσε την ηγέτιδα χώρα με κορυφαίο οικονομικό και πολιτικό ρόλο ανάμεσα στα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη. Η σπουδαιότητα της θέσης της αποτέλεσε και την αιτία έντονης κριτικής της από την ελληνική πολιτική ηγεσία. Η κριτική από την ελληνική πλευρά εστιάστηκε σε δύο σημεία: στην καθυστερημένη αντίδραση του Βερολίνου να

λειτουργήσει προληπτικά στην διάσωση της Ελλάδας στις αρχές του 2010 και στην άρνηση της γερμανικής κυβέρνησης για αποδοχή ενός ευρύτερου αναπτυξιακού πλάνου που θα επέτρεπε στην χώρα να αποφύγει την ύφεση. Οι Έλληνες πολιτικοί υποστήριζαν ότι η Γερμανία δεν ανταποκρίθηκε στη χάραξη μιας αποτελεσματικής πολιτικής αντιμετώπισης κρίσεων. Στην Γερμανία αντίθετα, μερίδα Γερμανών πολιτικών ενίσχυσε τα λαϊκίστικά αφηγήματα εναντίον των Ελλήνων με στόχο το πρόσκαιρο πολιτικό όφελος, ενώ αρνούνταν την παροχή οικονομικής βοήθειας στο υπό χρεωκοπία κράτος της Νότιας Βαλκανικής. Στα επιχειρήματα τους κυριαρχούσε η ακραία ρητορική περί της ανάγκης εξάντλησης της δημοσιονομικής αυστηρότητας και πειθαρχίας ώστε να μην υπάρξουν μιμητές των κακών ελληνικών πρακτικών, εντός της ευρωζώνης. Η γερμανική προειδοποίηση στρεφόταν κυρίως προς τις χώρες της Ιβηρικής Χερσονήσου αλλά και τη γειτονική μας Ιταλία, οι οικονομίες των οποίων εμφάνιζαν ανάλογα προβλήματα με αυτά της Ελλάδας. (Skarpelis-Sperk, 2010, 342-343).

Η εμφάνιση της ελληνικής κρίσης, πιθανώς, να εξυπηρετούσε και τα σχέδια του Βερολίνου που επιδίωκε την αναβολή των επικείμενων μεταρρυθμίσεων. Άλλωστε η προσπάθεια διάσωσης ενός κράτους-μέλους της ευρωζώνης επρόκειτο να ακυρώσει το περιεχόμενο των αλλαγών που θα προέρχονταν από την εισαγωγή των Eurobonds και τη ριζοσπαστική μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος, με στόχο την ισχυροποίηση της ευρωπαϊκής οικονομικής ολοκλήρωσης και παράλληλη αφαίρεση της αυτονομίας από τα μεμονωμένα κράτη-μέλη (Tzogopoulos 2015, 5-6).

Όταν τα επιτόκια των ελληνικών ομολόγων παρουσίασαν το φθινόπωρο του 2010 ξανά ανησυχητική άνοδο διαφάνηκε ότι η ελληνική οικονομία θα χρειαζόταν πιθανότατα πρόσθετη οικονομική στήριξη. Τα δύο μέρη, η ελληνική κυβέρνηση και η τρόικα, κατέληξαν σε πρόσθετη χρηματοδότηση στο κόστος της οποίας συμμετείχε πλέον και ο ιδιωτικός τομέας, αναγνωρίζοντας έτσι ότι το ελληνικό χρέος δεν ήταν βιώσιμο. Οι κομιστές των ελληνικών ομολόγων γνώρισαν απομείωση της αξίας των θέσεων που κατείχαν κατά 54%. Η απαίτηση για την συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στην προσπάθεια διάσωσης της ελληνικής οικονομίας (Private Sector Involvement), που οδήγησε σε μείωση του χρέους κατά 106 δισεκατομμύρια ευρώ είχε γερμανική προέλευση. Η Ελλάδα έλαβε νέο δάνειο ποσού 130 δισεκατομμυρίων ευρώ, στα πλαίσια του 2ου μνημονίου, από τα οποία τα 40 δισεκατομμύρια ευρώ προορίζονταν

για ανακεφαλαιοποίηση των τοπικών τραπεζών, ενώ τα υπόλοιπα θα κάλυπταν τις δανειακές ανάγκες του δημοσίου μέχρι το 2014 (Κωστής 2018, 883-885), (Zestos 2016, 170).

Τον Ιούνιο του 2012, μετά τις διπλές εκλογές σχηματίστηκε κυβέρνηση συνεργασίας με πρωθυπουργό τον Α. Σαμαρά. Στο τέλος του 2012, τα μεγέθη της οικονομίας έδειξαν μια βελτίωση που αποτυπώθηκε στην καταγραφή ενός ελάχιστου πρωτογενούς πλεονάσματος, ενώ πλεονασματικό υπήρξε και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Η αναβάθμιση της Ελλάδας από τον επενδυτικό οίκο Moody's κατά δύο μονάδες το 2014 στηρίχθηκε στη βελτίωση των προοπτικών της ελληνικής οικονομίας, αποτέλεσμα της προόδου που επετεύχθη στην προώθηση των δομικών μεταρρυθμίσεων και στην εξισορρόπηση της οικονομίας (Taxheaven, 2014).

4.1.1. Οι θεωρίες της επικοινωνίας στον 20^ο αιώνα.

Μια σύντομη εισαγωγή

Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ), αποτελούν σημαντικό θεσμό της δημόσιας σφαίρας, καθώς επηρεάζουν, διαμορφώνουν, αλληλοεπιδρούν και εκφράζουν τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις. Οι πολίτες αναζητούν πληροφορίες στα ΜΜΕ που σχετίζονται με τις τρέχουσες εξελίξεις για την διαμόρφωση αντίληψης για τα πεπραγμένα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η θεωρία των Χρήσεων και Ικανοποιήσεων (Users and Gratifications), καθώς ασκεί μεγάλη επιρροή στις θεωρίες επίδρασης των ΜΜΕ. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση η κοινή γνώμη είναι ενεργή, ενώ διαμορφώνει και επιλέγει ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες της το μέσο μαζικής ενημέρωσης που θα ικανοποιήσει την επιλογή και θα της προσφέρει συναισθηματική ικανοποίηση (Δεμερτζής 2002, 93).

Η χρονική αφετηρία της μαζικής επικοινωνίας ως αντικείμενο ανάλυσης εντοπίζεται στις αρχές του εικοστού αιώνα, ενώ μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου λαμβάνει ευρύτατη ανάπτυξη πρώτα στην αμερικάνικη ήπειρο και μετά στην Ευρώπη. Η πρώτη ολοκληρωμένη θεωρητική προσέγγιση στην μελέτη της μαζικής επικοινωνίας που αναπτύχθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα θεωρούσε ότι το κοινό είναι ευμετάβλητο και δέχεται επιδράσεις. Αυτή η λεγόμενη θεωρία της «υποδόριας βελόνας» (hypodermic needle) ή «της ασημένιας σφαίρας» (silver bullet) δεν μπόρεσε, ωστόσο, να ερμηνεύσει την ύπαρξη ανταγωνιστικών μηνυμάτων που επιδίωκαν την προσέλκυση των δεκτών. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή το κοινό των

μηνυμάτων αντιμετωπίζεται ως ομοιογενές χωρίς επιμέρους διακρίσεις, ενώ κριτική δέχτηκε η θεώρηση καθώς δεν προέβλεπε διαδικασίες ανατροφοδότησης μεταξύ των μερών. Ωστόσο στις αρχές της δεκαετίας του 1960, η εμφάνιση της θεωρίας των «περιορισμένων ή ελάχιστων επιδράσεων» οδήγησε σε αδρανοποίηση της θεωρίας της «υποδόριας βελόνας» (Τσίρμπας, 2005, 43-44). Η προσέγγιση αυτή υποστήριζε ότι το κοινό είναι ενεργό και διαφοροποιημένο. Οι δέκτες δεν αποφεύγουν να εκτίθενται σε διαφορετικά μηνύματα αλλά τελικά γνώμονας για την απόφαση τους σχετικά με το μέσο που θα επιλέξουν είναι η συναισθηματική και διανοητική ικανοποίηση που θα λάβουν και η οποία θα είναι σε πλήρη ισορροπία με τις στάσεις και τις αντιλήψεις τους (Δεμερτζής, 2002, 93).

Τα παραπάνω θεωρητικά υποδείγματα φιλοδοξούσαν να ερμηνεύσουν το σύνολο της μαζικής επικοινωνίας, αφαιρώντας από τη μελέτη τους τη σημασία του μέσου που την εκπέμπει ή το περιεχόμενο της. Ζητούμενα πλέον στους μελετητές των θεωριών της μαζικής επικοινωνίας ήταν οι επιμέρους ενότητες της επικοινωνίας στις οποίες επιδίωκαν να εντοπίσουν ιδιαίτερες παραμέτρους, καθώς και να προσδιορίσουν τις μεταβλητές που επιδρούσαν από το εξωτερικό περιβάλλον (Τσίρμπας, 2005, 45)

Η θεωρία της ημερήσιας διάταξης των McCombs και Shaw των οποίων η έρευνα υπήρξε πρωτοπόρα, ανέδειξε ότι τα MME ορίζουν την θεματολογία των ειδήσεων, μεταφέροντας έτσι την επιστημονική συζήτηση στην μελέτη των έμμεσων επιδράσεων που ασκούν αυτά στους δέκτες των μηνυμάτων. Σύμφωνα με την θεώρηση αυτή, η επίδραση των MME δεν είναι τόσο ισχυρή ώστε να μεταβάλλει τις πεποιθήσεις και τις στάσεις του κοινού. Έχουν την δυνατότητα όμως λειτουργώντας επιλεκτικά να προβιβάζουν τα ζητήματα που κυριαρχούν στην δημόσια σφαίρα και να στρέφουν την προσοχή του κοινού σ' αυτά (Δεμερτζής, 2002, 106), (Κουντούρη, 2015, 48-49).

Η θεώρηση των MME ως θυροφύλακες (gatekeepers) επικεντρώνεται στην ανάλυση των πολύπλοκων διαδικασιών που επιτελούν τα μέσα και που είναι κατά κανόνα μη θεσμοθετημένες σχετικά με τα ποια γεγονότα θα φθάσουν τελικά στους δέκτες. Ο τρόπος της προβολής και της ιεράρχησης της είδησης θα καθορίσει τελικά και την προσοχή του κοινού (Παπαθανασόπουλος, 1997, 153-154). Ταυτόχρονα στην ανάλυση των θεωριών για τα MME θα πρέπει να προστεθεί και η οικονομική διάσταση σαν βασικός άξονας ερμηνείας τους. Πιο

συγκεκριμένα, οι οργανισμοί αυτοί έχουν οικονομικούς στόχους η επίτευξη των οποίων απαιτεί την προσέλκυση κοινού και την αύξηση των διαφημιστικών εσόδων. Ανακύπτει ότι βασικό στοιχείο για την προσέλκυση και την διατήρηση της προσήλωσης του κοινού είναι τα γεγονότα που μεταδίδονται να έχουν δραματικό χαρακτήρα, κριτήριο που δεν τα κατατάσσει απαραίτητα στο να είναι και τα πιο σημαντικά. Συνεπώς, η ημερήσια θεματολογία των ΜΜΕ διαμορφώνεται μέσα από την διαδικασία θυροφύλαξης των ειδήσεων. Αυτή βρίσκεται σε άμεση αντιστοιχία με τον στόχο της προσέλκυσης όσο μεγαλύτερου τμήματος του κοινού που θα οδηγήσει το ΜΜΕ σε περισσότερα έσοδα (Τσίμπας, 2005, 49-50).

Η μορφή και ο τρόπος που θα προβληθεί ένα γεγονός καθώς και η ιεράρχηση που θα λάβει έρχεται να ερμηνευτεί μέσα από την θεωρία της πλαισίωσης (framing). Η θεωρία αυτή στηρίζεται στην βαρύτητα που δίδεται από τα ΜΜΕ σε ορισμένες πτυχές μιας είδησης ώστε το περιεχόμενο αυτής να γίνει κατανοητό ως αποτέλεσμα συγκεκριμένης αιτίας (Iyengar, 1991,11). Οι δημοσιογράφοι, διαμέσου των πλαισίων, ιεραρχούν, σχηματοποιούν και απλουστεύουν σύνθετα γεγονότα. Ο βαθμός και η διάρκεια της αφοσίωσης του κοινού σχετίζεται άμεσα με τον βαθμό που το μέσο έχει καταφέρει να ταυτισθεί με τις πολιτιστικές του αντιλήψεις και τα στερεότυπα του (Entman, 2001, 14).

Η ικανότητα των ΜΜΕ να διαμορφώσουν τα κριτήρια ιεράρχησης του κοινού ερμηνεύεται μέσα από την θεωρία της «διαδικασίας ιεράρχησης κριτηρίων αξιολόγησης» (priming). Η θεώρηση αυτή προβάλλει την ικανότητα των ΜΜΕ να οδηγήσουν τους δέκτες των ειδήσεων στην υιοθέτηση παραμέτρων αξιολόγησης για συγκεκριμένα θέματα και δημόσιες πολιτικές (Παπαθανασόπουλος, 1997, 155). Η δύναμη των ΜΜΕ σύμφωνα με αυτή την θεώρηση έγκειται στην ικανότητα τους να μεταβάλλουν τις οπτικές με τις οποίες το κοινό αξιολογεί τους δημόσιους θεσμούς.

Η πολυπλοκότητα της πραγματικότητας δημιουργεί την ανάγκη στροφής του κοινού στα ΜΜΕ για ενημέρωση των γεγονότων, ερμηνεία των ειδήσεων και αναζήτηση περιβάλλοντος ασφάλειας. Η διαδικασία αυτή δεν είναι μονόπλευρη αλλά διαδραστική καθώς δεν αφορά μόνο τις επιδράσεις του κοινού από την μεταφορά ειδήσεων από τα μέσα αλλά και πως εισπράττουν οι φορείς της ενημέρωσης και οι πολιτικοί τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης (Παπαθανασόπουλος & Καραδημητρίου & Γιαννούλη, 2014, 93).

Κατά την διάρκεια κρίσεων οι πολίτες στρέφονται στα ΜΜΕ για να αντλήσουν ερεθίσματα και πληροφορίες που θα τους βοηθήσουν να διαμορφώσουν αντίληψη ώστε να ανακουφίσουν τις ανησυχίες και τους προβληματισμούς τους. Έχει αποδειχθεί ότι η πολυπλοκότητα μιας κατάστασης ως προσδιοριστικό στοιχείο μιας περιόδου που έχει τα χαρακτηριστικά της κρίσης, έχει ως αποτέλεσμα την συμπίεση του κοινού με τα ΜΜΕ αφού η παρακολούθηση των εξελίξεων θα έχει ως αποτέλεσμα την μείωση της αβεβαιότητας αλλά και την διαμόρφωση γνώμης. Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί το εύρημα ότι σε περιόδους έντονου προβληματισμού και ανησυχίας, όπως η περίοδος που εξετάζουμε, οι πολίτες επιλέγουν τα έντυπα μέσα σε σχέση με τα υπόλοιπα μέσα μαζικής ενημέρωσης για άντληση πληροφοριών και διαμόρφωση γνώμης. Αυτό στηρίζεται στο επιχείρημα ότι οι εφημερίδες φιλοξενούν διαφορετικές ή και αντικρουόμενες εκδοχές για το ίδιο γεγονός (Capelos & Exadaktylos, 2017, 47-48, 76).

4.1.2. Τα ΜΜΕ και η επίδραση τους στην Ελληνική κρίση χρέους

Τα ΜΜΕ ακολουθούν σε περιόδους κρίσεων τις επιλογές που προκρίνονται από τις πολιτικές ηγεσίες, καθώς αυτές διαμορφώνουν την πολιτική ατζέντα και δεν επιδέχονται αμφισβήτηση. Η θεωρία των Χρήσεων και Ικανοποιήσεων βρίσκει πεδίο εφαρμογής την υπό εξέταση περίοδο, καθώς η κοινή γνώμη τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Γερμανία επιλέγει το ΜΜΕ με κριτήριο τον βαθμό που αυτό έχει ταυτιστεί με τις αξίες και τα στερεότυπά της. Σημαντική επίδραση έχει η ιεράρχηση και η προβολή της είδησης από τα ΜΜΕ (θεωρία της πλαισίωσης), καθώς η αφήγηση των γεγονότων από τους δημοσιογράφους υποβαθμίζει ή ενισχύει συγκεκριμένες ερμηνείες. Ειδικότερα, η ενοχοποίηση της Γερμανίας για την ελληνική κρίση και η στοχοποίηση πολιτικών προσώπων που την εκπροσωπούσαν, συγκεκριμένα της Καγκελαρίου και του Υπουργού Οικονομικών, παρήγαγαν μια μανιαϊστική προσέγγιση που υιοθετήθηκε από την πλειοψηφία των ΜΜΕ. Ο δημοσιογραφικός λαϊκισμός αποτέλεσε κυρίαρχο στοιχείο κατά την πρόσφατη οικονομική κρίση, συνοδευόμενος από μια υπεραπλουστευτική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η γερμανική πολιτική ηγεσία μονοπωλούσε το ρόλο του κακού (Tzogopoulos 2015, 26), (Vasilopoulou, Halikiopoulou, & Exadaktylos, 2014, 25).

Επιπλέον, αναδείχτηκε ότι οι εφημερίδες εκπροσωπούν και ενδυναμώνουν τις αντιλήψεις και τα στερεότυπα που έχουν οι αναγνώστες τους. Ενδεικτικά, στη Γαλλία και την Ιταλία,

δημοσκοπήσεις που διεξήγαγαν εφημερίδες το 2010, είχαν αναδείξει ότι το 52% των ερωτηθέντων στην Γαλλία και το 67% στην Ιταλία είχαν υποστηρίξει την διάσωση της ελληνικής οικονομίας. Αντίθετα, στην Αγγλία, σε αντίστοιχη δημοσκόπηση αποτυπωνόταν ο προβληματισμός των ερωτηθέντων, καθώς μόλις το 24% των ερωτηθέντων υποστήριξε την ανάγκη παροχής βοήθειας στην Ελλάδα. Αντίθετα με την Ιταλία και την Γαλλία, στη Γερμανία, όπου ο ευρωσκεπτισμός συγκέντρωνε το μεγαλύτερο ποσοστό, μόλις το 22% των συμμετεχόντων υποστήριξαν το πρόγραμμα διάσωσης της ελληνικής οικονομίας, ενώ οι περισσότεροι υποστήριζαν την έξοδο της χώρας μας από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα (Τζογόπουλος, 2011, 32). Η Ελλάδα μέχρι τις εκλογές του 2009 δεν ήταν στο κέντρο της θεματολογίας των διεθνών ΜΜΕ, με εξαίρεση τα εγκαίνια του λαμπρού μουσείου της Ακρόπολης και τα θλιβερά γεγονότα που συνοδεύτηκαν από βίαιες συγκρούσεις τον Δεκέμβριο του 2008 στην ελληνική πρωτεύουσα. Στο επίκεντρο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος βρέθηκε η χώρα μας μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 2009, καθώς πληθώρα ξένων δημοσιογράφων επιχείρησαν να αναλύσουν τις εσωτερικές εξελίξεις, να ερμηνεύσουν τις επιλογές των πολιτικών ηγετών αλλά και να εκτιμήσουν το μέγεθος της απειλής που θα δημιουργούσε στις υπόλοιπες χώρες της Ευρωζώνης ο κίνδυνος «μετάστασης» της ελληνικής κρίσης. Η επίδραση των ευρωπαϊκών ΜΜΕ κατά την περίοδο κρίσης ήταν κομβική, καθώς μέσα από τις ανταποκρίσεις τους που είτε προοικονομούσαν την χρεοκοπία της ελληνικής οικονομίας, είτε την έξοδο της χώρας από την Ευρωζώνη και ασφαλώς είχαν τεράστια επίδραση στις μεταγενέστερες πολιτικές εξελίξεις (Τζογόπουλος, 2011, 6).

Η πελατειακή σχέση πολίτη-κράτους, ο λαϊκισμός, η φοροδιαφυγή, οι αδύναμες κρατικές δομές και η διαφθορά ήταν στοιχεία που συνδέθηκαν με την έλλειψη ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας που είχε ως συνέπεια τη δημιουργία υψηλού δημόσιου χρέους και την ύφεση. Ο έντυπος ευρωπαϊκός τύπος την περίοδο 2009-2012, παρουσίασε τις παθογένειες της ελληνικής οικονομίας αλλά στάθηκε με εκτενή δημοσιεύματα και στον κίνδυνο μεταφοράς της κρίσης αρχικά στις χώρες της ευρωζώνης και στη συνέχεια σε παγκόσμιο επίπεδο. Η έκθεση των ισχυρών οικονομικά κρατών-Γερμανία, Γαλλία και Ιταλία- μέσω των τραπεζικών τους ιδρυμάτων στο ελληνικό χρέος δικαιολογούσε το έντονο ενδιαφέρον τους για την πορεία της ελληνικής οικονομίας. Ενδεικτικά, η γερμανική εφημερίδα *Frankfurter Allgemeine Zeitung*,

εκδήλωνε την ανησυχία για το γερμανικό τραπεζικό σύστημα στο οποίο η Ελλάδα όφειλε περίπου 32 δισεκατομμύρια ευρώ (Τζογόπουλος, 2011, 16-17).

Παράλληλα, άλλα θέματα που επισήμανε και σχολίασε ο ευρωπαϊκός τύπος ήταν η εμπλοκή ή μη του ΔΝΤ στο πακέτο διάσωσης της Ελλάδας, τα παθογόνα αίτια που οδήγησαν στην ελληνική κρίση, όπως την γραφειοκρατία, την εκτεταμένη διαφθορά και την τεράστια φοροδιαφυγή. Τα σενάρια για τις αρνητικές προοπτικές της ελληνικής οικονομίας, εμφανίζονταν στα ευρωπαϊκά ΜΜΕ και κυρίως στα γερμανικά. Στα γερμανικά ΜΜΕ η πτώχευση και η αναπόφευκτη έξοδος της Ελλάδας από την ευρωζώνη παρουσιάζονταν ως πολύ πιθανή εξέλιξη (Τζογόπουλος, 2011, 20-27).

Ο τρόπος κάλυψη της ελληνικής κρίσης στα γαλλικά και ιταλικά έντυπα ήταν παρόμοιος. Τα δημοσιεύματα αυτά ήταν πολύ φιλικά προς την χώρα μας, καθώς με τον τρόπο αυτό αναδείκνυαν την προσπάθεια των χωρών αυτών να αποτρέψουν την έξοδο της χώρας μας από την κοινή ευρωπαϊκή οικογένεια. Στον αντίποδα, τα γερμανικά έντυπα, με την έναρξη της κρίσης το 2010, επέδειξαν μια εχθρική αντιμετώπιση που συχνά βασιζόταν σε fake news εναντίον των Ελλήνων (Skarpelis-Sperk, 2010, 345), (Zestos 2016, 157).

Αντιπροσωπευτικό αλλά συνάμα και ενδεικτικό της έντασης των ελληνογερμανικών σχέσεων ήταν το εξώφυλλο του περιοδικού Focus που τον Φεβρουάριο 2010 απεικόνιζε το άγαλμα της Αφροδίτης της Μήλου να ζητάει ελεημοσύνη από τις χώρες της ευρωζώνης, έχοντας υψωμένο το μεσαίο δάκτυλο του χεριού της. Αντίστοιχα, στην ίδια προκλητική κατεύθυνση κινήθηκε σε ολόκληρη την διάρκεια της ελληνικής οικονομικής κρίσης η γερμανική εφημερίδα Bild, η οποία με πάνω από 11,5 εκατομμύρια αναγνώστες, συνιστούσε περίπτωση εντύπου του οποίου η αρθρογραφία, κατά τη διάρκεια της περιόδου 2010-2012, ενοχοποιούσε την ελληνική κοινωνία συλλήβδην. Με προκλητικά πρωτοσέλιδα που αναπαρήγαγαν την αντίληψη ότι η πλειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού συγκροτείται από διεφθαρμένα και μη εργατικά άτομα, η εφημερίδα αυτή με την λαϊκίστικη και απλουστευτική προσέγγιση κατάφερε να προκαταλάβει τις εξελίξεις των αποφάσεων των κρατών μελών της ευρωπαϊκής ένωσης απέναντι στο ελληνικό ζήτημα (Tzogopoulos 2015, 14).

Ο σκανδαλοθηρικός τύπος της Γερμανίας παρουσίαζε τον μέσο Έλληνα ως μοναδικό υπεύθυνο για την κρίση χρέους και πιθανό φορέα μετάδοσή της στα υπόλοιπα ευρωπαϊκά

κράτη. Τα γερμανικά ΜΜΕ υιοθέτησαν το αφήγημα αυτό για να εξηγήσουν την ανοχή της ελληνικής κοινωνίας στις διεφθαρμένες κυβερνήσεις του παρελθόντος που επέτρεπαν στους πολίτες να καταναλώνουν χωρίς κανένα μέτρο και αρνούμενες οποιαδήποτε έλεγχο (Mylonas 2012, 666). Προκλητικά το συγκεκριμένο έντυπο, προέτρεπε την ελληνική πολιτική ηγεσία να προχωρήσει σε εκποίηση εθνικών εδαφών, όπως νησιά και βραχονησίδες ως αντιστάθμισμα της χρηματικής βοήθειας που της παρέχονταν από τους υπόλοιπους ευρωπαίους εταίρους. Αποκορύφωμα της εχθρικής γραμμής απέναντι στην Ελλάδα αποτέλεσε πρωτοσέλιδο με επιστολή της συντακτικής ομάδας, η οποία απευθυνόμενη προς τον Πρωθυπουργό της Ελλάδας Γ. Παπανδρέου, έκανε σύγκριση ανάμεσα στις δύο χώρες και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι στη Γερμανία κανείς δεν πλήρωνε φιλοδωρήματα για να μπορέσει να νοσηλευτεί σε ένα νοσοκομείο, κατάσταση που κατά την εφημερίδα ήταν απόλυτα συνυφασμένη με την ελληνική πραγματικότητα. Στην επιστολή αυτή εξυμνούσε την προσφορά της Γερμανίας στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, καθώς οι Γερμανοί τουρίστες αποτελούσαν παγίως σημαντική πηγή εσόδων για την Ελλάδα. Συγχρόνως η Γερμανία αποτελούσε και τον σημαντικότερο πιστωτή, αφού τροφοδοτούσε το ταμείο της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το ποσό των 50 δισεκατομμυρίων ευρώ που προορίζονταν για την προσπάθεια διάσωσης της ελληνικής οικονομίας. Ως ειρωνικό σχόλιο, η επιστολή συνοδεύονταν και από γραμματόσημο, σε περίπτωση που ο αποδέκτης της επιστολής δεν είχε οικονομική δυνατότητα να ανταπαντήσει (Τζογόπουλος 2011, 29-30).

Οι απαντήσεις από τον ελληνικό έντυπο τύπο κινήθηκαν σε αντίστοιχα επίπεδα. Καταδίκάζαν τη στάση του Βερολίνου που ζητούσε εφαρμογή προγραμμάτων λιτότητας ως αντίμετρο για τη διάσωση της ελληνικής οικονομίας και υπερθεμάτιζαν την ηγεμονική επιρροή του στην χάραξη της ευρωπαϊκής πολιτικής. Με τοξικά πρωτοσέλιδα, ο ελληνικός τύπος, εκδήλωσε την αντίδραση τους με χαρακτηριστικό παράδειγμα την *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* όπου στο πρωτοσέλιδο της στις 28 Φεβρουαρίου 2010 λίγο μετά την υπογραφή του μνημονίου, έγραφε «Χαιλ...μέτρα». Άλλα παραδοσιακά έντυπα όπως η κυριακάτικη εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ* με κύρια άρθρα τους χαρακτήριζαν τους Γερμανούς ως παράγοντες αποσταθεροποίησης για την Ελλάδα (Καρακούσης, 2011). Προκλητικό παράλληλα, ήταν το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Ελεύθερος Τύπος*, στις 23 Φεβρουαρίου 2010, το οποίο εμφάνιζε το άγαλμα της θεάς Νίκης να κρατά στο χέρι της μια σβάστικα. Μερικά ελληνικά έντυπα διέβλεπαν ακόμη και θεωρίες

συνομοσίας στην πολιτική του Βερολίνου απέναντι στην ελληνική κρίση χρέους και θεωρούσαν ότι τελική κατάληξη αυτής της πίεσης είναι να οδηγηθεί η ελληνική κυβέρνηση στην εκποίηση γεωγραφικών εδαφών. Το Φεβρουάριο του 2012, κατά την διάρκεια της ψήφισης των νέων μέτρων λιτότητας στο ελληνικό κοινοβούλιο, η εφημερίδα ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, στο πρωτοσέλιδο της είχε φωτογραφία που εμφάνιζε την καγκελάρια της Γερμανίας με ναζιστική στολή, συνδέοντας έτσι άμεσα την σύγχρονη Γερμανία με το σκοτεινό παρελθόν της και αναβιώνοντας στους αναγνώστες της, εικόνες από τις τραγικές συνέπειες που είχε αυτή η περίοδος για την Ελλάδα (Tzogopoulos 2015, 14-17).

Μετά τις διπλές εκλογές στην Ελλάδα τον Μάιο και τον Ιούνιο του 2012 υπήρξε συνασπισμός τριών κομμάτων, της Νέας Δημοκρατίας, του ΠΑ.ΣΟ.Κ και της ΔΗΜΑΡ που οδήγησε στην δημιουργία κυβέρνησης με επικεφαλής τον Α. Σαμαρά. Την περίοδο αυτή παρατηρήθηκε ότι η στάση των ελληνικών αλλά των γερμανικών ΜΜΕ υπήρξε λιγότερο επιθετική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η συνέντευξη που παραχώρησε στην εφημερίδα BILD ο τότε πρωθυπουργός Α. Σαμαράς κατά την επίσκεψη του στο Βερολίνο. Στη συνέντευξη αυτή, ο Έλληνας πρωθυπουργός αναφέρθηκε στις διαρθρωτικές αλλαγές και στην πρόοδο που είχαν συντελεστεί στην εγχώρια οικονομία ενώ ταυτόχρονα υπογράμμισε τους δεσμούς συνεργασίας και αλληλεγγύης που συνδέουν διαχρονικά τα δύο κράτη (Ronzheimer, 2012). Κατά αντιστοιχία, θετικά, προσέγγισε τις Ελληνογερμανικές σχέσεις και ο ελληνικός τύπος. Ενδεικτικά, τα πρωτοσέλιδα της εφημερίδας «ΤΑ ΝΕΑ» στις 10 και 18 Σεπτεμβρίου του 2012 προέβαλαν την μεταστροφή της Καγκελαρίου Μέρκελ, η οποία εμφανίζονταν συγκαταβατική στα μέτρα λιτότητας που βίωνε ο ελληνικός πληθυσμός. Η μεταστροφή του ελληνικού τύπου απέναντι στην γερμανική στάση δεν ήταν καθολική, καθώς εξακολουθούσαν να υπάρχουν πρωτοσέλιδα ελληνικών περιοδικών αλλά και άρθρα που αναπαρήγαγαν αντιλήψεις που επισήμαιναν την ηγεμονική στάση της Γερμανίας απέναντι στην Ελλάδα, καλλιεργώντας έτσι στερεότυπα του παρελθόντος (Tzogopoulos 2015, 14-17).

Η επίσκεψη της καγκελαρίου Μέρκελ στην ελληνική πρωτεύουσα, τον Οκτώβριο του 2012, επιβεβαίωσε την αναθέρμανση στις σχέσεις των δύο κρατών, ενώ ταυτόχρονα απέδειξε την εμπιστοσύνη της γερμανικής πολιτικής ηγεσίας στην πρόοδο που είχε συντελεστεί στην ελληνική οικονομία. Η επίσκεψή της καγκελαρίου Μέρκελ αντιμετωπίστηκε διττά από τις ελληνικές πολιτικές παρατάξεις. Οι ηγέτες των τριών κομμάτων που αποτελούσαν τον

κυβερνητικό συνασπισμό έβλεπαν την επίσκεψη της καγκελαρίου ως κίνηση υποστήριξης της Ελλάδος από την μεγαλύτερη οικονομία της Ευρώπης αλλά και ως ευκαιρία για επέκταση της συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών. Ο επικεφαλής της αντιπολίτευσης Α. Τσίπρας, που εκπροσωπούσε πολιτικά το «αντιμνημονιακό» στρατόπεδο, σε κοινή εμφάνιση με τον επικεφαλής της Γερμανικής Αριστεράς Μ. Ρίξινγκερ προέβλεψε ότι η πολιτική των μνημονίων θα ήταν αδιέξοδη. Η παρουσία 40.000 διαδηλωτών στην συγκέντρωση διαμαρτυρίας εναντίον της επίσκεψης Μέρκελ στην Αθήνα ήταν ενδεικτική της ανόδου της δημοτικότητας του ηγέτη του ΣΥ.ΡΙ.ΖΑ, προεξοφλώντας έτσι την εκλογική του άνοδο κατά τις επόμενες εκλογές. Ο Α. Τσίπρας ισχυριζόταν ότι η γερμανικής έμπνευσης δημοσιονομική λιτότητα που εφαρμόζονταν στην Ελλάδα εξαθλιώνει τον ελληνικό λαό. Η κυριαρχία της αντιμνημονιακής ιδεολογίας υπό το σύνθημα «Go back, Madame Merkel; Go Back, Mr. Schauble»⁵ ήταν τέτοια που έκρινε και το αποτέλεσμα των προσεχών ελληνικών εκλογών (Μαρατζίδης- Σιάκας, 2019, 217).

Η κατάρρευση του ελληνικού προϋπολογισμού το φθινόπωρο του 2009 μετεξελίχθηκε σε κρίση χρέους για την ελληνική οικονομία ενώ η πιθανότητα μετάδοσης της σε άλλες χώρες θα οδηγούσε σε αχαρτογράφητες περιοχές την ευρωπαϊκή ένωση (Matthijs, 2016, 144).

4.2. Η οικονομική κρίση και η αναβίωση στερεοτύπων από το παρελθόν

Οι διμερείς σχέσεις την περίοδο 2010-2012 εγκλωβίστηκαν σε στερεότυπα για τους δύο λαούς, τα οποία αναπαρήχθησαν με ένταση από τα ΜΜΕ. Η αντίληψη που ήταν διάχυτη στην ελληνική κοινή γνώμη εμφάνιζε το Βερολίνο αμετακίνητο σε βαθμό εμμονής στην εφαρμογή αυστηρών προγραμμάτων λιτότητας. Κατά την διάρκεια της κρίσης η Γερμανία ερμήνευε τα δημοσιονομικά ελλείματα της Ελλάδας ως προϊόν ανεύθυνης πολιτικής του παρελθόντος, ενώ για την λύση τους απαιτούνταν αύξηση των εσόδων από την φορολογία και συγκράτηση των δημοσίων εξόδων. Σύμφωνα την γερμανική σχολή οικονομικής σκέψης, οι πυλώνες που θα πρέπει να συνθέτουν μια χώρα-μέλος της ευρωζώνης είναι ο σθεναρός δημόσιος τομέας που θα εξασφαλίζει τον υγιή ανταγωνισμό σε συνδυασμό με ένα ισχυρό νομικό πλαίσιο που θα ρυθμίζει τις οικονομικές συναλλαγές. Άλλωστε το ευρωπαϊκό οικοδόμημα βασίζονταν στην διασφάλιση της δημοσιονομικής πειθαρχίας και στην ενεργοποίηση κυρώσεων σε περίπτωση εκτροχιασμού των προβλεπόμενων ορίων. Συνεπώς, ήταν αναπόδραστή επιταγή για την

---

⁵ Χρησιμοποιήθηκε κατά την διάρκεια προεκλογικής ομιλίας από τον Α. Τσίπρα στο νησί της Λέσβου το 2014

Ελλάδα η προσήλωση σ' αυτές τις αρχές, καθώς το πλαίσιο επίλυσης της βασιζόνταν στην λιτότητα και την αυστηρότητα (Stenberg, 2018, 40),(Μαυρομαζαράκης, 2015, 24)

Η αναπαραγωγή από την άλλη πλευρά μιας εικόνας που παρουσίαζε τον σύγχρονο Έλληνα ως αντιπαραγωγικό και τεμπέλη πολίτη της Ευρώπης κυριαρχούσε σε αρκετά γερμανικά μέσα. Κωστής 2018, 877), (Δορδανάς, Παπαναστασίου, 2018, 35). Η φοροδιαφυγή, οι υψηλές συντάξεις ακόμη και οι ημέρες αδείας που λαμβάνει ο Έλληνας εργαζόμενος σε σχέση με τον αντίστοιχο Γερμανό συγκρίνονταν, αμβλύνοντας περισσότερο το χάσμα ανάμεσα στους δύο. Οι Έλληνες εμφανιζόντουσαν ως απατεώνες και διεφθαρμένοι. Η Ελλάδα εμφανιζόνταν ως χώρα που χαρακτηρίζεται από έντονη γραφειοκρατία και αναξιοκρατία. Η Ελλάδα ήταν το «ιδιαιτέρο παιδί» (Sonderkind)»της Ευρωζώνης που δημιούργησε την νομισματική κρίση. Αυτό με την σειρά του ενεργοποίησε τους γερμανικούς συλλογικούς φόβους για μια πιθανή οικονομική καταστροφή που θα συμπαρέσυρε και την χώρα τους σε μια κρίση, παρόμοια με εκείνη που βίωσαν μετά τον «Μεγάλο Πόλεμο» (Stenberg et al, 2018, 43).

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής οι απαξιωτικοί χαρακτηρισμοί αναβίωσαν στερεότυπα του παρελθόντος χρησιμοποιώντας σαν φόντο την περίοδο της Κατοχής (Δορδανάς, 2019). Η δεξαμενή άντλησης των στερεοτύπων και για τους δύο λαούς παρέμεινε η ίδια με σημείο αναφοράς την περίοδο της ναζιστικής κατοχής της Ελλάδας. Τα στερεότυπα αυτά ενέπλεξαν δημοσιογράφους καθώς και πολιτικούς, δημιουργώντας το φαινόμενο της χιονοστιβάδας που συμπαρέσυρε σε οδυνηρές διαδρομές τις διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Γερμανίας (Stenberg et al, 2018, 124).

Η κρίση στις σχέσεις των δύο κρατών σε επίπεδο κοινής γνώμης αντικατοπτρίζεται στα ευρήματα της δημοσκοπήσης που διενεργήθηκε το Φεβρουάριο του 2012 από την εταιρεία VPRC και δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Επίκαιρα. Σύμφωνα με αυτή την δημοσκόπηση, το 76% των ερωτηθέντων αξιολογούσε την στάση της Γερμανίας ως εχθρική απέναντι στην Ελλάδα, ενώ το 81% είχε αρνητική άποψη για την καγκελάρια Ά. Μέρκελ. Το 32.4% του δείγματος ταύτιζε την σύγχρονη Γερμανία με τον ναζισμό και την εποχή του Τρίτου Ράιχ. Επιπλέον, το 79% σύμφωνα με την δημοσκόπηση θεωρούσε ότι ο ρόλος της Γερμανίας στην Ευρώπη ήταν αρνητικός. Συγχρόνως το 81% των συμμετεχόντων στη δημοσκόπηση, θεωρούσε ότι η τελικός στόχος των πολιτικών χειρισμών της Γερμανίας ήταν η οικονομική

κυριαρχία στην Ευρώπη με το 77% να απαντά ότι οι πολιτικές που ασκούσε συνέκλιναν στη συγκρότηση ενός ισχυρού τέταρτου Ράιχ. Τέλος, σημαντικό εύρημα της δημοσκοπήσης ήταν η επανεμφάνιση αιτημάτων του παρελθόντος, όπως οι πολεμικές αποζημιώσεις που όφειλε η Γερμανία από την περίοδο της Κατοχής στην Ελλάδα, τις οποίες το 91% των ερωτηθέντων έκρινε ως δίκαιες, ενώ το 87% έκρινε ότι το ζήτημα του Κατοχικού δανείου δεν είχε λήξει και θα έπρεπε να διεκδικηθεί (Tzogopoulos 2015, 12).

Αντίστροφα, η εικόνα της Ελλάδας στην γερμανική κοινή γνώμη αποτυπώθηκε μέσα από αντίστοιχη δημοσκοπήση που δημοσιεύτηκε στους Financial Times και οργανώθηκε από την Harris Interactive. Σύμφωνα με αυτή, το 54% των ερωτηθέντων θεωρούσαν ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να απομακρυνθεί από την Ενιαία Οικονομική Ένωση. Επιπροσθέτως, το 74% των συμμετεχόντων στη δημοσκοπήση πρέσβευε ότι η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να αποπληρώσει το χρέος της, ενώ μόλις το 26% ήταν θετικό στην πρόταση της σύμπραξης των ευρωπαϊκών κρατών προς επίλυση της ελληνικής κρίσης (Tzogopoulos 2015, 13).

5. Διακυβέρνηση ΣΥ.ΡΙ.ΖΑ – Η ελληνική οικονομική κρίση μεταφέρεται στην Ευρωζώνη

Το Δεκέμβριο του 2014 έληξε η θητεία του προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας Π. Παυλόπουλου. Καθώς κανένας από τους υποψηφίους δεν κατόρθωσε να λάβει την απαιτούμενη πλειοψηφία από το βουλευτικό σώμα, προκηρύχθηκαν εκλογές οι οποίες πραγματοποιήθηκαν τον Ιανουάριο του επόμενου έτους λίγο πριν από την λήξη του 2^{ου} μνημονίου. Η ύφεση είχε προκαλέσει μεγάλα πλήγματα στην ελληνική κοινωνία, καθώς τα οικονομικά μέτρα που είχαν παρθεί είχαν γεννήσει κοινωνικές εντάσεις. Η προβολή της αντιμνημονιακής ιδεολογίας συνδέθηκε με τον ευρωσκεπτικισμό ενώ οι υποστηρικτές της επιστροφής στην δραχμή αυξάνονταν με γεωμετρική πρόοδο (Κωστής, 2021, 890).

Η κυριαρχία του ΣΥΡΙΖΑ, σύμφωνα με τις προεκλογικές δημοσκοπήσεις, επιβεβαιώθηκε από το εκλογικό αποτέλεσμα. Ο αρχηγός του κόμματος Α. Τσίπρας σχημάτισε κυβέρνηση με την συνεργασία του κόμματος των «Ανεξάρτητων Ελλήνων» και όρισε τον επικεφαλής του, Π. Καμμένο, ως αντιπρόεδρο της κυβέρνησης ενώ ο καθηγητής Γ. Βαρουφάκης διορίστηκε υπουργός Οικονομικών. Στην συγκρότηση της κυβέρνησης και στις προεκλογικές δηλώσεις που ακολούθησαν οι αγορές αντέδρασαν αρνητικά, ενώ και ο δείκτης στο ελληνικό χρηματιστήριο έπεσε κατά 27% περίπου φθάνοντας στα χαμηλότερα επίπεδα του από το 1995 (Δερτιλής, 2021, 806). Η οικονομική πολιτική που είχε εξαγγείλει η κυβέρνηση του ΣΥ.ΡΙ.ΖΑ απέβλεπε στην μεταβολή των μνημονιακών συμφωνιών. Οι στόχοι της οικονομικής πολιτικής που θα ακολουθούσε η αριστερή κυβέρνηση της Ελλάδος θα ήταν η παραγωγή χαμηλών πρωτογενών πλεονασμάτων, η αναδιοργάνωση του χρέους και οι πρακτικές φορολόγησης που θα έπλητταν τη μεγάλη προσοδοφορία (Κωστής, 2021, 895).

Η επεισοδιακή συνάντηση του υπουργού Οικονομικών Γ. Βαρουφάκη με τον επικεφαλής του Eurogroup Γ. Ντάισελμπλουμ (J. Dijsselbloem) που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα τον Ιανουάριο του 2015 κατέληξε σε μια συμφωνία για παράταση του υφιστάμενου προγράμματος σταθερότητας για ένα ακόμη μήνα.

Η διαπραγματευτική τακτική που ακολούθησε ο έλληνας υπουργός Οικονομικών στηρίζονταν στην απειλή του «Grexit», της εξόδου δηλαδή της χώρας από την Ευρωζώνη και τις συνέπειες που θα είχε αυτό το γεγονός για τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές οικονομίες. Το πολιτικό δίλημμα

με το οποίο βρέθηκε αντιμέτωπη η κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ ήταν η συνέχιση ή η ανατροπή του υφιστάμενου προγράμματος που είχε πάρει παράταση μέχρι το τέλος Φεβρουαρίου (Tzogopoulos, 2015,10).

Οι επισκέψεις του έλληνα υπουργού Οικονομικών στη Γερμανία και τη Γαλλία με στόχο την τροποποίηση του υφιστάμενου σχεδίου διάσωσης της ελληνικής οικονομίας ήταν ανεπιτυχείς. Η πρόθεση του Γ. Βαρουφάκη να μη συνεργαστεί μελλοντικά με την Τρόικα – που αποτελούνταν από εκπροσώπους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (ΕΕ), της Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και του Διεθνές Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) προκάλεσε την απάντηση του γερμανού υπουργού Οικονομικών, Β. Σόιμπλε, ο οποίος απείλησε ότι θα σταματήσει την διαδικασία χορήγησης οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα. Παράλληλα, ο υπουργός Οικονομικών της Γερμανίας καταδίκασε τον εκβιασμό από την πλευρά του έλληνα ομόλογου του, ενώ ανεδείκνυε την σπουδαιότητα της πολιτικής λιτότητας στην εποπτεία των χωρών που αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα (Brown & Niemaber 2015). Η Γερμανία δεν ήταν θετικά διατεθειμένη να μεταβάλλει τους όρους χρηματοδότησης του προγράμματος ανασυγκρότησης της ελληνικής οικονομίας και απαιτούσε την ολοκλήρωση σύμφωνα με τα καθορισμένα, πριν την εκκίνηση οποιασδήποτε νέας διαπραγμάτευσης που θα οδηγούσε σε ένα άλλο δάνειο (Tzogopoulos, 2015,22).

Στις 16 Φεβρουαρίου η Ελλάδα απέρριψε το προσχέδιο ανακοίνωσης στα πλαίσια του Eurogroup, προκαλώντας έτσι την κατάρρευση των διαπραγματεύσεων με τους Ευρωπαίους εταίρους. Η ανάγκη για παράταση του υφιστάμενου προγράμματος στήριξης της ελληνικής οικονομίας κρινόταν όμως αδήριτη, καθώς με τον τρόπο αυτό η ΕΚΤ θα συνέχιζε να χρηματοδοτεί τις ελληνικές τράπεζες με την αναγκαία ρευστότητα.

Τελικά, κατά την διάρκεια του Eurogroup, στις 20 Φεβρουαρίου, συμφωνήθηκε η χρονική επιμήκυνση κατά τέσσερις μήνες του υφιστάμενου προγράμματος. Βασική προϋπόθεση ήταν η παρουσίαση από την ελληνική κυβέρνηση μιας λίστας με μεταρρυθμιστικά μέτρα τα οποία θα εξεταζόντουσαν από την ΕΚΤ, την ΕΕ και το ΔΝΤ, μέχρι το τέλος της 23 Φεβρουαρίου. Η λίστα με τα μέτρα θα μπορούσε περαιτέρω να εξειδικευτεί μέχρι το τέλος Απριλίου (Φαλταίτς, 2015).

Η αποδοχή από την ελληνική κοινή γνώμη της συμφωνίας του Eurogroup, όπως αποτυπώθηκε στην δημοσκόπηση της Public Issue για την εφημερίδα Αυγή και δημοσιεύτηκε το Μάρτιο του 2015 ήταν συντριπτική. Ειδικότερα, το 81% των ερωτηθέντων έκρινε θετικά τους χειρισμούς της κυβέρνησης, ενώ το 86% δήλωσε εθνικά υπερήφανο από την πορεία των διαπραγματεύσεων μεταξύ της κυβέρνησης και των θεσμών. Οι αντιμνημονιακές εξαγγελίες της Κυβέρνησης έβρισκαν την υποστήριξη του 83% του δείγματος, ενώ υψηλή δημοτικότητα εμφανίζονταν στο πρόσωπο του έλληνα υπουργού Οικονομικών με τα ποσοστά να αγγίζουν το 75%. Ταυτόχρονα η έρευνα ανέδειξε την αρνητική άποψη των ερωτηθέντων στους χειρισμούς της Γερμανίας απέναντι στην ελληνική κρίση. Αντίστοιχη δημοσκόπηση στη Γερμανία⁶ κατέδειξε την απορριπτική στάση των Γερμανών απέναντι στην Ελλάδα αφού το 51% των ερωτηθέντων ζητούσε την έξοδο της χώρας από την Ευρωζώνη, ενώ το 71% εμφανίζονταν αρνητικό σε πιθανές ευρωπαϊκές παραχωρήσεις προς αυτήν (Tzogopoulos, 2015, 13).

Οι εξελίξεις μετά το Eurogroup της 20ης Φεβρουαρίου ήταν αργές και τα αποτελέσματα πενιχρά. Οι ανάγκες χρηματοδότησης της Ελλάδας ήταν υψηλές, δεδομένου ότι τους επόμενους δύο μήνες οι πληρωμές για μισθούς και συντάξεις, καθώς και για αποπληρωμές τοκοχρεωλυτικών δόσεων για τα δάνεια από το ΔΝΤ ξεπερνούσαν τα 4 δισεκατομμύρια ευρώ. Έκφραση του ελληνικού αδιέξοδου ήταν η δραματική επιστολή που απηύθυνε ο Α. Τσίπρας προς την καγκελάρια της Γερμανίας, τον πρόεδρο της Γαλλίας αλλά και τον επικεφαλής της Κομισιόν, ζητώντας τους να συνδράμουν στο χρηματοδοτικό κενό που θα αντιμετώπιζε η Ελλάδα. Στην επιστολή αυτή ο έλληνας πρωθυπουργός έκανε σαφές ότι ήταν αδύνατο να εξυπηρετηθούν από την μια πλευρά η αποπληρωμή δόσεων που απέρρεαν από δανειακές συμβάσεις προς το εξωτερικό της χώρας και από την άλλη οι αναγκαίες κοινωνικές δαπάνες που υπήρχαν στο εσωτερικό της χώρας. Η απομόνωση της Ελλάδας, ανέφερε στην επιστολή, από τις διεθνείς αγορές χρήματος και η αναζήτηση ταμειακών εισροών αποκλειστικά από εσωτερικές πηγές θα οδηγούσε εάν χρειαζόταν σε μια δύσκολη κυβερνητική απόφαση: να ικανοποιηθούν πρωτίστως οι κοινωνικές δαπάνες εις βάρος των διεθνών δανειστών (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 2015, Μάρτιος 23). Η επιστολή αυτή προκάλεσε τη σύγκλιση της συνάντησης των προέδρων των κρατών της ευρωζώνης στις 20 Μαρτίου, ενώ ο έλληνας

⁶ZDF, Politbarometer, 12th June 2015, ανακτήθηκε στις 20 Νοεμβρίου 2023. Διαθέσιμη στο www.heute.de

πρωθυπουργός μετά από πρόκληση της Α. Μέρκελ θα επισκεπτόταν το Βερολίνο (Tzogopoulos, 2015, 11). Επιδίωξη του Έλληνα πρωθυπουργού από την επίσκεψή του στην καγκελαρία ήταν η αποκατάσταση των τραυματισμένων διμερών σχέσεων και παράλληλα η προώθηση της λίστας μέτρων δημοσιονομικού χαρακτήρα που είχε ζητηθεί ώστε να εξασφαλιστεί η ομαλή χρηματοδότηση στην Ελλάδα. Η επόμενη μέρα της επίσκεψης βρήκε την Καγκελαρία να δηλώνει ότι τα προγράμματα και οι σχεδιασμοί θα πρέπει να προέρχονται από την ελληνική κυβέρνηση όμως τις αποφάσεις έγκρισης αυτών τις λαμβάνει το Eurogroup σε συμφωνία με τους θεσμούς (Tzogopoulos, 2015, 12).

Οι προειδοποιήσεις των ηγετών της Γερμανίας και της Γαλλίας προς την ελληνική κυβέρνηση για να κλείσει η συμφωνία με τους εκπροσώπους των θεσμών ήταν ασφυκτική, ενώ και η απόσταση που χώριζε τις δύο πλευρές ήταν μεγάλη. Η ταμειακή ασφυξία που αντιμετώπιζε η χώρα ενέτειναν το πρόβλημα και ενίσχυαν τα σενάρια περί εξόδου της χώρας από την Ευρωζώνη. Στη Γερμανία, διστακτικά εμφανίζονταν μεμονωμένες διαμαρτυρίες από Γερμανούς βουλευτές απέναντι στην καγκελαρία Μέρκελ, κατηγορώντας την περί ενδοτισμού απέναντι στο ελληνικό ζήτημα (Νίκας, 2015).

Το πιθανό σενάριο της εξόδου της Ελλάδας από την ευρωζώνη - Grexit - είχε εμφανιστεί σαν ενδεχόμενο γεγονός ήδη από το 2012. Είχε τεθεί από τον Β. Σόιμπλε, υπουργό οικονομικών της Γερμανίας στον έλληνα ομόλογό του Ε. Βενιζέλο, στο περιθώριο της συνόδου των υπουργών οικονομικών στην Πολωνία τον Σεπτέμβριο του 2012. Το σενάριο προέβλεπε την οργάνωση μεταφοράς φαρμάκων και τροφίμων από την Ευρώπη στην Ελλάδα ώστε να μην υπάρξει ανθρωπιστική κρίση, ενώ το εγχώριο τραπεζικό σύστημα θα παρείχε ελάχιστα ποσά στους Έλληνες πολίτες. Η πιθανή δημοσιοποίηση του σεναρίου αυτού, σύμφωνα με τον Ε. Βενιζέλο θα τροφοδοτούσε οξείες αντι-γερμανικές συμπεριφορές από τους πολίτες, και ακραίες αντιδράσεις από τις αγορές. (Βενιζέλος, 2022, 43-47).

Με συνεντεύξεις στον τύπο και ομιλίες κατά την διάρκεια οικονομικών διαλέξεων, ο Β. Σόιμπλε παρουσίασε το Grexit σαν πιθανό σενάριο ενώ την ίδια θέση ακολούθησαν και άλλοι ευρωπαίοι πολιτικοί παράγοντες. Η εμφάνιση του σχεδίου αυτού επέφερε ακόμη μεγαλύτερη πίεση στο ελληνικό κυβερνητικό κλιμάκιο για άμεση ανεύρεση λύσης στο αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί με τους θεσμούς (Tzogopoulos, 2015, 12).

Η στρατηγική της Αθήνας την περίοδο διακυβέρνησης του ΣΥ.ΡΙ.ΖΑ περιλάμβανε την αναζήτηση της συνεργασίας με τα υπόλοιπα κράτη του νότου που βρέχονταν από την Μεσόγειο - Κύπρος, Ιταλία, Ισπανία και Πορτογαλία- στην κατεύθυνση των κοινών πολιτικών, με στόχο την δημιουργία μιας συμπαγούς συμμαχίας μέσα στην Ευρωζώνη απέναντι στο γερμανικό μοντέλο. Η αντίδραση, από την άλλη πλευρά, εκφράστηκε μέσα από την άτυπη συμμαχία της Γερμανίας με τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης με τα κράτη της Βαλτικής και τη Φιλανδία που συμμερίζονταν το γερμανικό μοντέλο απέναντι στο ελληνικό ζήτημα. Η απομάκρυνση των χωρών του νότου από την ελληνική προσέγγιση και η ισχυρή γερμανική παρουσία οδήγησε τελικά στην απομόνωσή της Ελλάδας, η οποία εκδηλώθηκε αρχικά στο Eurogroup στις 24 Απριλίου στην Ρήγα της Εσθονίας και στην συνέχεια στην σύνοδο κορυφής που πραγματοποιήθηκε ένα μήνα αργότερα στην ίδια πόλη. Η τακτική της ελληνικής διαπραγματεύσεως έπεσε στο κενό, εντείνοντας την αναταραχή και τροφοδοτώντας τα σενάρια περί εξόδου της Ελλάδας από την Ευρωζώνη (Κωστής, 2001, 898), (Tzogopoulos, 2015, 13).

Ταυτόχρονα, ο διπλωματικός ελιγμός της χώρας για συνεργασία με την Ρωσία για αναζήτηση εναλλακτικής πηγής χρηματοδότησης αντιμετωπίστηκε με επιφύλαξη από τους ηγέτες της Ευρωζώνης. Κριτική άσκησαν στην επίσκεψη του Α. Τσίπρα στην Ρωσική πρωτεύουσα τον Απρίλιο του 2015 Γερμανοί πολιτικοί παράγοντες που κατηγόρησαν την ελληνική διπλωματία ότι με το άνοιγμα προς την Ανατολή επιδιώκει την απομάκρυνση της χώρας από την Ευρωπαϊκή ένωση (Εφημερίδα των Συντακτών, 2015).

Η στρατηγική της κυβέρνησης του ΣΥ.ΡΙ.ΖΑ περιλάμβανε τρεις δράσεις απέναντι σε πιθανές επιθετικές κινήσεις των δανειστών. Θα υπήρχε αρχικά αναβολή των αποπληρωμών των δόσεων των δανείων προς το ΔΝΤ ενώ στην συνέχεια προβλεπόταν η μετάθεση των δόσεων των ομολόγων που κατείχε η ΕΚΤ στα πλαίσια του προγράμματος SMP. Τέλος, σύμφωνα με τον Γ. Βαρουφάκη, θα μπορούσε να ενεργοποιηθεί η επιλογή ενός παράλληλου συστήματος πληρωμών το οποίο θα εξυπηρετούσε τις εσωτερικές ανάγκες της χώρας στην περίπτωση ταμειακής ασφυξίας που θα προέλθει από την μείωση της ρευστότητας που θα παρείχαν οι δανειστές (Κωστής, 2021, 895).

Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και των θεσμών συνεχίστηκαν αυτή την περίοδο χωρίς αποτέλεσμα. Η σύσκεψη στο Βερολίνο την 1^η Ιουνίου με την συμμετοχή

της Α. Μέρκελ, Φ. Ολάντ, Ζ. Γιουνκέρ και την προσθήκη των Μ. Ντράγκι και Κ. Λαγκάρντ με σκοπό την κοινή αντιμετώπιση του ελληνικού ζητήματος και η αντίστοιχη στην Αθήνα με επικεφαλής τον πρωθυπουργό και την συμμετοχή του οικονομικού επιτελείου φανέρωναν την κρισιμότητα της κατάστασης (Tzogopoulos, 2015, 13).

Το αδιέξοδο στις διαπραγματεύσεις και η πιθανότητα για εφαρμογή ενός νέου μνημονιακού προγράμματος οδήγησε τον Α. Τσίπρα στην διενέργεια δημοψηφίσματος με ένα ερώτημα αρκετά περίπλοκο για το εκλογικό σώμα (Δερτιλής, 2018, 807). Η απόφαση του Έλληνα πρωθυπουργού να προχωρήσει στην διενέργεια δημοψηφίσματος δημιούργησε έκπληξη στους υπόλοιπους ευρωπαίους ηγέτες, καθώς δεν είχαν προγενέστερη ενημέρωση, ενώ φαίνεται ότι τραυμάτισε και την προσωπική σχέση του Α. Τσίπρα με την καγκελάριο Α. Μέρκελ (Tzogopoulos, 2015, 14).

Η κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας, μετά την απόφαση για διεξαγωγή του δημοψηφίσματος ήταν πλέον δραματική. Εφαρμόστηκαν κεφαλαιακοί έλεγχοι, καθώς έπαυσε η παροχή ρευστότητας από την ΕΚΤ προς τις εγχώριες τράπεζες και επιβλήθηκε ανάλογος έλεγχος στα τραπεζικά εμβάσματα, ενώ παράλληλα περιορίστηκε το ημερήσιο όριο αναλήψεων. Το ελληνικό χρηματιστήριο διέκοψε τις εργασίες του για μία εβδομάδα, ενώ στις 29 Ιουνίου κηρύχθηκε αργία στον εγχώριο τραπεζικό κλάδο προκειμένου να διακοπεί η εκροή μετρητών και διασφαλιστεί η ελάχιστη ρευστότητα στην οικονομία. Τα τραπεζικά ιδρύματα άνοιξαν ξανά μετά από τρεις εβδομάδες, εκτελώντας όμως περιορισμένες λειτουργίες. Αποτέλεσμα της ταμειακής ασφυξίας της χώρας ήταν η αναβολή της αποπληρωμής δόσης ύψους ενός εκατομμυρίου εξακοσίων χιλιάδων ευρώ προς το ΔΝΤ, καθιστώντας την Ελλάδα την πρώτη χώρα του αναπτυσσόμενου κόσμου που αποτύχανε να ικανοποιήσει τους δανειστές της (Zestos, 2016, 85).

Το δημοψήφισμα συνδέθηκε με την ψευδεπίγραφη αντιπαράθεση μεταξύ των θιασωτών των μνημονιακών προγραμμάτων και αυτών που στέκονταν απέναντι. Η αντιμνημονιακή στάση, επενδύθηκε με απλοϊκές αναλύσεις που κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι για την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας, υπεύθυνος ήταν ο «ξένος παράγων». Η θέση αυτή χωρίς να ερμηνεύει με ρεαλιστικά επιχειρήματα, ούτε να δίνει εναλλακτικές διεξόδους στο ελληνικό ζήτημα ταυτίστηκε με ένα πολωτικό λόγο που συμπύκνωνε εθνικά στοιχεία και επέρριπτε τις ευθύνες

κυρίως στην Γερμανία (Κωστής 2018, 890). Οι θιασώτες του «ΝΑΙ» ταυτίστηκαν με τους υποστηρικτές της Ευρωπαϊκής ιδέας, θεωρώντας ότι το δίλημμα που έθετε το δημοψήφισμα (μνημόνιο/αντιμνημόνιο) ήταν πλασματικό. Για τους υποστηρικτές του «ναι» το δημοψήφισμα επρόκειτο να καθορίσει τη θέση της Ελλάδας στο διεθνές γίγνεσθαι αλλά και να αποφασίσει για την τύχη των μεταρρυθμίσεων στη χώρα μας

Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος ήταν συντριπτικό και δεν άφηνε περιθώρια αμφισβήτησης. Το 61,3% του εκλογικού σώματος ψήφισε «ΟΧΙ» στην προοπτική εφαρμογή ενός τρίτου μνημονίου. Οι κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών χωρών θορυβήθηκαν, ενώ το κλίμα για την Ελληνική κυβέρνηση έγινε βαρύ. Ο πρωθυπουργός Α. Τσίπρας την επόμενη μέρα του δημοψηφίσματος, εμφανίστηκε περισσότερο διαλλακτικός απέναντι στους ευρωπαίους εταίρους. Οι πρώτες κινήσεις του περιλάμβαναν την αποπομπή του υπουργού Οικονομικών Γ. Βαρουφάκη και την αντικατάστασή του από τον Ε. Τσακαλώτο, καθώς και την πρόσκληση για σύγκλιση του συμβουλίου των πολιτικών αρχηγών υπό τον πρόεδρο της Δημοκρατίας Π. Παυλόπουλο (Hodson, 2016, 3).

Την επαύριον του δημοψηφίσματος, το μήνυμα προς την ελληνική κυβέρνηση, ήταν ομόθυμο και σκληρό από το σύνολο των ευρωπαίων ηγετών. Απαίτησαν την κατάθεση των προτάσεων της κυβέρνησης για το νέο διετές πρόγραμμα στήριξης πριν την έναρξη της συνόδου στις 12 Ιουλίου. Η καγκελάρια Μέρκελ απέρριψε κατηγορηματικά κάθε συζήτηση για νέα ελάφρυνση του χρέους ενώ και ο πρόεδρος Ολάντ δήλωσε ότι οι Γάλλοι θέλουν την Ελλάδα στην ευρωζώνη αλλά αυτό εξαρτάται πρωτίστως από τους Έλληνες (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 2015, Ιούλιος 8).

Η παροχή εξουσιοδότησης προς την κυβέρνηση να διαπραγματευθεί τις προτάσεις με τους ευρωπαίους εταίρους προκάλεσε απώλειες στο κυβερνητικό στρατόπεδο, καθώς δεκαεπτά βουλευτές διαφοροποιήθηκαν γεγονός που σήμαινε ότι είχε χαθεί η δεδηλωμένη (Η ΑΥΓΗ, 2015, Ιούλιος 11).

Η συνάντηση κορυφής πραγματοποιήθηκε στις Βρυξέλες στις 12 Ιουλίου. Οι συνομιλίες μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και των ευρωπαίων πιστωτών ήταν εξαντλητικές με επίκεντρο τις συζητήσεις μεταξύ του Α. Τσίπρα, της Α. Μέρκελ και του Φ.Ολάντ. Μετά από μακρές και επίπονες διαπραγματεύσεις, η ελληνική πλευρά και οι ευρωπαίοι ηγέτες κατέληξαν

σε συμφωνία για την παροχή τρίτου πακέτου διάσωσης της ελληνικής οικονομίας. Οι όροι του προγράμματος που προέβλεπε την παροχή στην Ελλάδα 86 δισεκατομμυρίων ευρώ σε χρονικό ορίζοντα τριετίας, ήταν αυστηροί καθώς προέβλεπαν τη ψήφιση μέτρων λιτότητας σε φορολογικό και ασφαλιστικό επίπεδο ύψους 4 δισεκατομμυρίων ευρώ, καθώς και την δημιουργία ενός νέου ταμείου όπου θα μεταφέρονταν περιουσιακά στοιχεία δημόσιας ιδιοκτησίας ύψους 50 δισεκατομμυρίων ευρώ (Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 2015, Ιουλίου 14). Η έδρα του ταμείου θα ήταν η Ελλάδα ενώ ελληνική θα ήταν και η διοίκησή του, η οποία θα τελούσε υπό την εποπτεία των θεσμών. Θα λειτουργούσε ουσιαστικά ως εγγυητικό κάλυμμα της χώρας απέναντι στις δανειακές υποχρεώσεις της (Tzogopoulos, 2015, 15).

Η ταπεινωτική συμφωνία της Ελλάδος, ψηφίστηκε από την Βουλή των Ελλήνων περίπου ένα μήνα αργότερα στις 14 Αυγούστου με πλειοψηφία 222 βουλευτών. Η διάσπαση της κυβερνητικής παράταξης από βουλευτές που ήταν ενάντια στην εφαρμογή του τρίτου μνημονίου οδήγησε τον Α. Τσίπρα στην προκήρυξη πρώιμων εκλογών για τις 20 Σεπτεμβρίου (Level, 2017, 22), (Tzogopoulos, 2015, 18).

Η γερμανική Βουλή στις 17 Αυγούστου επιβεβαίωσε το πακέτο διάσωσης της ελληνικής οικονομίας με συντριπτική πλειοψηφία. Ο Β. Σόιμπλε στην ομιλία του υπεραμύνθηκε της πρότασης για υποστήριξη του προγράμματος στήριξης της ελληνικής οικονομίας εκφράζοντας όμως ταυτόχρονα την ανησυχία του αφού τα γεγονότα της περιόδου 2010-2015 ήταν ακόμη πρόσφατα και βεβαίως δεν παρείχαν εχέγγυα επιτυχίας. Η νίκη με ποσοστό 35,5 % του ΣΥ.ΡΙ.ΖΑ στις εκλογές και ο σχηματισμός κυβέρνησης με την συμμετοχή του κόμματος «Ανεξάρτητοι Έλληνες» χαιρετίστηκε από την γερμανική πλευρά εγκαινιάζοντας έτσι μια νέα περίοδο στις σχέσεις των δύο κρατών (www.in.gr, 2015).

Κοινό σημείο προβληματισμού και ανησυχίας για τις δύο χώρες αποτέλεσε το προσφυγικό ζήτημα. Οι προσφυγικές ροές οι οποίες κορυφώθηκαν το 2015, όταν οι αφίξεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω της διαδρομής της λεκάνης της Μεσογείου στην Ελλάδα προσέγγισαν τις οκτακόσιες ογδόντα πέντε χιλιάδες άτομα, ανέδειξε τις αδυναμίες που προέκυπταν από την απουσία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής. Οι χώρες της Ένωσης, εν απουσία ενός ενιαίου θεσμικού πλαισίου, είτε έδρασαν μονομερώς είτε σχημάτισαν συμμαχίες με άλλα ευρωπαϊκά κράτη για κοινή αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος. Στην Ελλάδα,

ως πρώτη χώρα υποδοχής το 2015, οι προσφυγικές ροές παρουσίασαν αύξηση κατά 1,820% σε σχέση με το 2014, τοποθετώντας την χώρα στο επίκεντρο των ευρωπαϊκών προβληματισμών. Η προσφυγική κρίση του 2015, αφενός προκάλεσε φυγόκεντρες τάσεις ανάμεσα στις χώρες μέλη της ΕΕ, αφετέρου υποβοήθησε στην αναβάθμιση των σχέσεων Ελλάδας με Γερμανία (Ζυγούρα, 2018, 13, 31-34).

Πιο συγκεκριμένα, η Γερμανία προσδοκούσε από την Ελλάδα την αποτελεσματική διαχείριση των προσφυγικών ροών και τη συνεργασία στο ζήτημα αυτό με την Τουρκία, ενώ στον αντίποδα η Ελλάδα επιζητούσε την δραστική βοήθεια και την υποστήριξη της μέσα στα πλαίσια της ΕΕ για να αντιμετωπίσει αυτό το οξύ ανθρωπιστικό πρόβλημα. Η χρηματική αύξηση της συνεισφοράς της Γερμανίας στην Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες (UNHCR) στα δυο εκατομμύρια τετρακόσιες χιλιάδες ευρώ αποτύπωσε τη διάθεση της Γερμανίας για επικουρική βοήθεια στην Ελλάδα. Η επανεκκίνηση των διμερών σχέσεων αποτυπώθηκε και στη σύνοδο κορυφής που πραγματοποιήθηκε στις 25 Οκτωβρίου όπου χαιρετίστηκε από τον εκπρόσωπο της Γερμανίας η προσπάθεια της Αθήνας να διαχειρισθεί το προσφυγικό ζήτημα. Η Αθήνα μετεξελίχθηκε από χώρα υποδοχής σε κράτος πρωταγωνιστή με ρόλο σημαντικό στην αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης (Deutsche Welle, 2015). Οι αποφάσεις συνόδου προέβλεπαν την ανέγερση κεντρικών σημείων συγκέντρωσης (hotspots) για τους πρόσφυγες εντός της ελληνικής επικράτειας. Απότοκος της συνόδου υπήρξε επιπλέον η απόφαση που δέσμευε την Ελλάδα να αναζητήσει χώρους διαμονής για επιπλέον είκοσι χιλιάδες πρόσφυγες ανεβάζοντας τον συνολικό αριθμό που θα μπορούσε να φιλοξενήσει σε πενήντα χιλιάδες (Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 27 Οκτωβρίου 2015).

Το προσφυγικό ζήτημα μετέβαλλε το περιεχόμενο των συνομιλιών μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας φέρνοντας τις δύο χώρες πιο κοντά. Η προτεραιοποίηση στη γερμανική κοινή γνώμη του προσφυγικού ζητήματος αποτυπώθηκε σε έρευνα η οποία πρόβαλε ότι το 63% του δείγματος εξέφραζε την ανησυχία του για πιθανές προεκτάσεις της κρίσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ελληνική πλευρά ζητούσε την ελάφρυνση των προαπαιτούμενων μέτρων που είχαν συμφωνηθεί στα πλαίσια του τρίτου προγράμματος στήριξης από τους ευρωπαίους εταίρους ως αντιστάθμισμα του βάρους που αντιμετώπιζε από τις προσφυγικές ροές ενώ ταυτόχρονα η γερμανική κυβέρνηση ανεπίσημα άφηνε περιθώρια για μελλοντική ελάφρυνση αυτών κατανοώντας την ελληνική επιχειρηματολογία (Tzogopoulos, 2015, 21).

6. Ελληνική κοινωνία και αντι-γερμανισμός

Η συμφωνία της ελληνικής κυβέρνησης για την παροχή οικονομικής βοήθειας από την Ευρώπη και η υπογραφή του τρίτου προγράμματος στήριξης σηματοδότησαν τον τερματισμό της αντιπαράθεσης μεταξύ των «μνημονιακών» και των «αντιμνημονιακών» υποστηρικτών μέσα στην ελληνική κοινωνία. Τελικά, η στοιχειώδη συνεννόηση μεταξύ της κυβέρνησης και των κομμάτων της αξιωματικής αντιπολίτευσης οδήγησε στην σύναψη της δανειακής σύμβασης και στην προώθηση των αντίστοιχων μεταρρυθμιστικών μέτρων που αυτή υπαγόρευε. Οι ευρύτερες τοπικές κοινωνικές μάζες εργαζομένων και μεσαίων στρωμάτων κατανόησαν πως η σύμπλευση με το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι ήταν συνδεδεμένη με τη συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτήν (Κωστής, 2021, 890-891).

Η αντιμνημονιακή ρητορική προβλήθηκε μέσα από το «κίνημα των αγανακτισμένων», που εμφανίστηκε το Μάιο του 2011 και αποτέλεσε μία από τις εμβληματικές εκδηλώσεις του αντιγερμανισμού. Εκατοντάδες πολίτες, χωρίς να υπάρχει κομματικό προσκλητήριο, αναπτύχθηκαν στις πλατείες, προβάλλοντας τα επιχειρήματά τους. Το φαινόμενο αυτό, προϊόν της οργάνωσης των κοινωνικών δικτύων, αναδύθηκε ως αντίδραση στις μνημονιακές πολιτικές. Η λαϊκή αυτή αντίδραση πρόβαλλε επιχειρήματα κατά του ευρώ, συζήτησε διστακτικά ακόμη και για έξοδο της χώρας από την ΕΕ, ενώ έδειξε ιδιαίτερη ευαισθησία σε θέματα εθνικής ανεξαρτησίας και αξιοπρέπειας. Η ιδεολογία του κινήματος δεν ήταν ομοιογενής, καθώς στο ακροατήριο του συνυπήρχαν ακροδεξιές αλλά και ακροαριστερές ομάδες πολιτών (Μαραντζίδης - Σιακάς, 2019, 216-217).

Η μαζική αυτή αντίδραση που είχε διάρκεια μόλις ενάμιση μήνα εξέφρασε μια ανεπεξέργαστη οργή προς το υφιστάμενο πολιτικό σύστημα, κατηγορώντας το για την έλλειψη μελλοντικής προοπτικής αλλά για την δημιουργία της οικονομικής κρίσης. Η σύντομη διάρκεια του μέχρι το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου, φανέρωσε τελικά το ρηχό χαρακτήρα της οργάνωσης του αλλά και την έλλειψη ιδεολογικής βάσης αφού τελικά δεν κατάφερε να δημιουργήσει συγκεκριμένες πολιτικές προτάσεις (Μανδραβέλης, 2012).

Το δημαγωγικά πανίσχυρο αλλά πολιτικά ασθενές σύνθημα της εθνικής θυματοποίησης σύμφωνα με το οποίο για την κατάσταση που βίωνε η Ελλάδα φταίνε οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, υπήρξε βολικό ερμηνευτικό σχήμα κατά την διάρκεια της κρίσης. Η ανάδειξη της θυματοποίησης του ελληνικού έθνους εμφανίζεται σε έρευνα του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης το 2014, όπου σχεδόν το 75% των ερωτηθέντων θεωρεί ότι η οικονομική κρίση που βίωσε η Ελλάδα ήταν το αποτέλεσμα διαφόρων εξωθεσμικών κέντρων. Η οικονομική κρίση που έπληξε την Ελλάδα είχε προσχεδιαστεί σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, ενώ εντυπωσιακό στοιχείο είναι ότι αντίστοιχη έρευνα τέσσερα χρόνια μετά, το 2018, καταλήγει ότι σχεδόν το 71% των ερωτηθέντων διατηρεί την ίδια άποψη⁷. Η ροπή του ελληνικού πληθυσμού προς τη θυματοποίηση υπονομεύει την ανάγκη για συλλογική αυτογνωσία της κοινωνίας και ταυτόχρονα περιλαμβάνει στοιχεία ανορθολογισμού και ναρκισσισμού (Καλύβας, 2015).

Η στοχοποίηση της Γερμανίας αρχικώς και της Ευρωπαϊκής Ένωσης ευρύτερα ως υπόλογων για την ελληνική οικονομική κρίση ήταν διάχυτη στην ελληνική κοινωνία. Μελέτη της Μονάδας Ερευνών της Κοινής Γνώμης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας το 2016 ανέδειξε το μέγεθος του αντιγερμανισμού στην χώρα μας που είχε λάβει μεγαλύτερες διαστάσεις ακόμα και από τον αντιαμερικανισμό. Το εύρημα ήταν εντυπωσιακό εάν ληφθεί υπόψη η διαχρονικά αρνητική εικόνα που είχε η ελληνική κοινωνία για τις ΗΠΑ, μετά την περίοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών και της διχοτόμησης της Κύπρου. Σε άλλη έρευνα που διοργάνωσε η Μονάδα Ερευνών Κοινής Γνώμης και Αγοράς του Πανεπιστημίου της Μακεδονίας, το Νοέμβριο του 2018, αναδείχτηκαν εκ νέου πολύ υψηλά ποσοστά αρνητικής γνώμης για τη Γερμανία, ιδιαίτερα μεταξύ των ερωτώμενων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς οι κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων ισορροπούσαν μεταξύ θετικής και αρνητικής εικόνας. Επιπρόσθετα, η ίδια έρευνα ανέδειξε την αρνητική εικόνα που έχει η Γερμανία στον ελληνικό πληθυσμό, στην περίπτωση που οι συμμετέχοντες κατηγοριοποιηθούν με κριτήριο την οικονομική κατάσταση. Στις χαμηλότερες εισοδηματικές κατηγορίες η αρνητική αντίληψη για την Γερμανία προσέγγιζε το 77%, ενώ ακόμη και στις υψηλότερες εισοδηματικές ομάδες ήταν πολύ ισχυρή. Συμπερασματικά, η αρνητική εικόνα για την Γερμανία εμφανίζεται ισχυρότερη στα

⁷ διαNEOσις «Τί πιστεύουν οι Έλληνες – 2018», ανακτήθηκε στις 23 Νοεμβρίου 2023 <https://www.dianeosis.org/research/tpe-2018/>

χαμηλότερα στρώματα, με βάση το μορφωτικό επίπεδο, όπου η έλλειψη γνώσης του τρόπου λειτουργίας των θεσμικών οργάνων ΕΕ είναι εμφανής. Παράλληλα, σ' αυτές τις πληθυσμιακές κατηγορίες, σχετικά εύκολα εμφολωθεί η λαϊκίστικη απλούστευση και η κυριαρχία των θεωριών συνωμοσίας (Μαραντζίδης - Σιακάς, 2019, 214-219).

Από τον Ιανουάριο του 2015 που ο ΣΥ.ΡΙ.ΖΑ ανέλαβε την διακυβέρνηση της χώρας οι διεκδικήσεις έναντι της Γερμανίας που εκκρεμούσαν επί δεκαετίες ήρθαν και πάλι στο προσκήνιο. Το θέμα των πολεμικών επανορθώσεων και του κατοχικού δανείου είχαν άλλωστε την ευρεία υποστήριξη της ελληνικής κοινής γνώμης, η οποία απαιτούσε την δυναμική διεκδίκηση τους. Ο διάχυτος αντιγερμανισμός ήταν απόρροια άμεσης σύνδεσης της οικονομικής κρίσης και του αισθήματος ταπείνωσης των Ελλήνων με την Γερμανική πολιτική ηγεσία και υψηλόβαθμους αξιωματούχους της ΕΕ. Μάλιστα η διαπραγμάτευση της ελληνικής κυβέρνησης με τους εταίρους, λίγους μήνες πριν την διεξαγωγή του δημοψηφίσματος του 2015, συνέπεσε χρονικά με τη συγκρότηση της Επιτροπής Αληθείας Δημόσιου Χρέους, με πρωτοβουλία της τότε προέδρου της Βουλής των Ελλήνων, Ζ. Κωνσταντοπούλου.⁸ Η επιτροπή συμπέρανε ότι η οφειλή της Γερμανίας προς την Ελλάδα από τις πολεμικές επανορθώσεις υπερέβαινε το φερόμενο χρέος της χώρας μας προς τους ευρωπαίους πιστωτές της. Η πρόεδρος της Βουλής, Ζ. Κωνσταντοπούλου, οξύνοντας ακόμη περισσότερο τις ήδη τεταμένες σχέσεις μας με τους πιστωτές, συνέδεε το χρέος της Ελλάδας με υποθέσεις διαφθοράς, με πρωταγωνίστριες γερμανικές εταιρείες, τις οποίες, σύμφωνα με την ίδια, κάλυπταν όλες προηγούμενες ελληνικές κυβερνήσεις. Αποτέλεσμα των κινήσεων αυτών ήταν τελικά να εκπέμπονται αμφίσημα μηνύματα από την ελληνική πολιτειακή ηγεσία, τόσο προς τους ευρωπαίους πιστωτές όσο και στο εσωτερικό της χώρας⁹ (Μαραντζίδης- Σιακάς, 2019, 218).

Ένας ακόμη παράγοντας που μπορεί να ερμηνεύσει την αντιγερμανική συμπεριφορά της ελληνικής κοινής γνώμης είναι η συνειδητοποίηση της αδυναμίας και της κατωτερότητας της ελληνικής οικονομίας απέναντι στην ισχυρή οικονομία της Γερμανίας. γεννώντας έτσι στον ελληνικό πληθυσμό αισθήματα ανεπεξέργαστης αντίδρασης. Επιπλέον, αντι-γερμανικές

⁸Για τα πορίσματα της επιτροπής αυτής βλέπε <https://www.hellenicparliament.gr/Enimerosi/Grafeio-Typou/Deltia-Typou/?press=b365c14f-224d-4d9b-9286-a52700a9ddff>, ανακτήθηκε στις 25 Νοεμβρίου 2023.

⁹ Ομιλία της Ζ. Κωνσταντοπούλου «The Politics of Memory Victimization, Violence and Contested Narratives of the Past», που πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο Columbia της Νέας Υόρκης, το τριήμερο 3-5 Δεκεμβρίου 2015.

αντιδράσεις δημιουργούσε και η σύγκριση μεταξύ της σταθερότητας του γερμανικού πολιτικού συστήματος και της ενότητας που χαρακτήριζε την γερμανική κοινωνία, έναντι της εναλλαγής βραχύβιων κυβερνήσεων και της αδυναμίας πολιτικής συνεννόησης που ήταν χαρακτηριστικό της ελλαδικής κρίσης. Συνολικά, η στοχοποίηση και η προβολή στερεοτύπων για τους Έλληνες από τα γερμανικά ΜΜΕ εκλαμβάνονταν από την ελληνικής κοινή γνώμη ως ταπεινωτικά. Η «εθνική αξιοπρέπεια» και η ανάδειξη της ελληνικής ταυτότητας απέναντι στον γερμανικό επεκτατισμό αποτέλεσαν διακυβεύματα που ενσωματώθηκαν στο ελληνικό δημόσιο λόγο, αποκτώντας κεντρική πολιτική αξία που αξιοποιήθηκε από τις κυβερνήσεις κατά τη διάρκεια της κρίσης (Μπαχτίδης, Τσιμπιρίδου 2014).

Επίλογος

Οι Ελληνογερμανικές σχέσεις την περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δεν επισκιάστηκαν από το παρελθόν της ναζιστικής Κατοχής και των συνεπειών της αλλά αρθρώθηκαν πάνω στην επιδίωξη σύναψης αμοιβαία επωφελών οικονομικών συμφωνιών. Κατά την περίοδο της ευρωπαϊκής ανασυγκρότησης μετά το 1945, ως αποτέλεσμα του πολέμου και της ήττας του Γ' Ράιχ, η στενή σύνδεση της Ελλάδας με την ΟΔΓ επήλθε κυρίως μέσα από την μαζική μετανάστευση Ελλήνων εργατών. Κατά τη μακρά παραμονή τους στην Ομοσπονδιακή Γερμανία οι Gastarbeiter (φιλοξενούμενοι εργαζόμενοι) εντάχθηκαν ομαλά στη γερμανική κοινωνία, διαμορφώνοντας όχι μόνο συνθήκες αρμονικής συνύπαρξης με τους συμπολίτες τους αλλά και το υπόβαθρο για την επαναπροσέγγιση Ελλάδας-Γερμανίας.

Είχε προηγηθεί μια περίοδος όπου μια από τις μεγαλύτερες πολιτικές φυσιογνωμίες της μεταπολεμικής Γερμανίας, ο καγκελάριος Κ. Αντενάουερ, σε πλήρη ταύτιση με τον έλληνα πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή έθεσε τα θεμέλια μιας ειλικρινούς συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών. Ο καγκελάριος που ταυτίστηκε με τη μεταπολεμική επανένταξη της Γερμανίας στη Δυτική Κοινότητα θεωρούσε την Ελλάδα αναπόσπαστο μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας και προμαχώνα απέναντι στην κομμουνιστική απειλή. Η οικονομική βοήθεια από τη Γερμανία στην Ελλάδα μέσα από την μεταφορά χρηματικών ποσών αλλά και αγαθών μέχρι του ποσού των διακοσίων εκατομμυρίων γερμανικών μάρκων οικοδομούσε τα θεμέλια για μια εποικοδομητική και διαρκή συνεργασία. Τα επόμενα χρόνια, η συμμαχία αυτή θα πλαισιωνόταν με διάφορες συμφωνίες με κορυφαία την ανοικτή υποστήριξη από την Γερμανία του αιτήματος της Ελλάδας προς την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα να καταστεί το πρώτο διασυνδεδεμένο μέλος της. Ανταποκρινόμενος στο αίτημα του Κ. Καραμανλή για υποστήριξη απέναντι σε τυχόν αντιδράσεις των υπόλοιπων μελών – κρατών της ένωσης ο Καγκελάριος έγραψε « ..Μπορείτε να είστε πεπεισμένοι ότι η γερμανική κυβέρνηση θα επιδιώκει συνεχώς στο πλαίσιο των εκτιμήσεων της Κοινότητας, να υπολογίζει τα δίκαια ελληνικά συμφέροντα...»¹⁰ (Αποστολόπουλος, 2021, 5).

---

¹⁰ Βλ. αρχείο Ιδρύματος Καραμανλή, φάκελος 14 Α / 000385.

Η ανάληψη της καγκελαρίας από τον Χ. Σμιτ (H. Schmidt), μετά την παραίτηση του Β. Μπραντ (W. Brandt), συνέπεσε με την πτώση του καθεστώτος των συνταγματαρχών στην Ελλάδα. Η γερμανική υποστήριξη για την ομαλή μετάβαση στη Δημοκρατία και την οικοδόμηση δημοκρατικών θεσμών στην Ελλάδα ήταν έκδηλη. Αντίθετα δεν υπήρξε εκείνη την περίοδο γερμανική διπλωματική υποστήριξη, καθώς η Βόννη υιοθέτησε στάση ουδετερότητας απέναντι στην επιδείνωση των σχέσεων μας με την Τουρκία, εξαιτίας του Κυπριακού. Η συνεισφορά του γερμανικού παράγοντα στην αίτηση ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ ως πλήρες μέλους της ήταν κομβική και εκφράστηκε μέσα από την ομιλία του καγκελάριου όπου ανέφερε « ..είμαι πεπεισμένος ότι η συμμετοχή της χώρας σας... θα ενισχύσει την ενότητα της Ευρώπης και θα υπηρετήσει την κοινή ευημερία των λαών μας..»(Σβολόπουλος 1992,150), (Αποστολόπουλος, 2021, 6-10).

Την δεκαετία του '90 οι φιλικές σχέσεις του καγκελάριου H. Kohl με τον Κ. Μητσοτάκη επισφραγίστηκαν με την θερμή υποστήριξη της χώρας μας στη διαδικασία ενοποίησης των δύο Γερμανιών, ενώ ο Γερμανός καγκελάριος παρέστη την ίδια περίοδο στις εκδηλώσεις με αφορμή την επέτειο της Μάχης της Κρήτης. Αντίθετες όμως ήταν οι επιδιώξεις της εξωτερικής πολιτικής των δύο κρατών στις εξελίξεις που αναπτύσσονταν στην περιοχή των Βαλκανίων, όπου η Γερμανία προωθούσε την ανεξαρτητοποίηση και την αυτονόμηση των δημοκρατιών της Κροατίας και της Σλοβενίας, ενώ η ελληνική πλευρά επιθυμούσε τη διατήρηση του προηγούμενου status quo υποστηρίζοντας την ενιαία Γιουγκοσλαβία. Η παρέμβαση της γερμανικής πολιτικής στο κρίσιμο και μείζον για την Ελλάδα ζήτημα αναφορικά με την ονομασία του νεοσύστατου κράτους των Σκοπίων μέσα από την διαλλακτική πρόταση που έκανε και που τελικά υιοθετήθηκε από τα υπόλοιπα κράτη καλλιέργησε αρνητικό κλίμα στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας, αμφισβητώντας ουσιαστικά το ρόλο της Γερμανίας στην σύγχρονη Ευρώπη. Ο σοσιαλιστής G. Schroder, που αντικατέστησε τον χριστιανοδημοκράτη H. Kohl μετά από δεκαέξι χρόνια, συνέβαλε αποφασιστικά στην ενταξιακή πορεία και διαπραγμάτευση της Ελλάδας για την συμμετοχή της στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Η Γερμανία, ως κράτος-πρωταγωνιστής στην προσπάθεια για περιφερειακή ολοκλήρωση στην Ευρώπη κάτω από ένα κοινό νόμισμα, όχι απλώς υποστήριξε αλλά ουσιαστικά καθοδήγησε την ελληνική διαπραγματευτική προσπάθεια, μέχρι και την ένταξη στην ΟΝΕ (Αποστολόπουλος, 2021, 11-12).

Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας – Γερμανίας δέχθηκαν ισχυρές αναταράξεις την περίοδο της ευρωπαϊκής κρίσης χρέους μετά το 2008. Στην κρίση αυτή, κατά την οποία η Ελλάδα ήταν ο πιο αδύναμος κρίκος της ευρωζώνης, ο ρόλος της Γερμανίας ήταν καθοριστικός. Ο δημόσιος ευρωπαϊκός διάλογος την περίοδο αυτή ναρκοθετήθηκε με ταπεινωτικές αναφορές για την Ελλάδα, που δήθεν σπαταλούσε διαχρονικά την οικονομική βοήθεια που προέρχονταν από τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη. Η τοξικότητα των δημοσιευμάτων του γερμανικού τύπου που αναφέρθηκε ακόμη και την ανάγκη κατάσχεσης των ενεργειακών κοιτασμάτων της χώρας σε αντάλλαγμα για την αποπληρωμή του χρέους της, υποδαύλισε την άνοδο ενός απωθημένου ελληνικού εθνικισμού (Χατζιωσήφ, 2017). Αντίστροφα, σε σημαντική μερίδα της ελληνικής κοινής γνώμης ενισχύθηκαν τα αντιγερμανικά αισθήματα και αναμοχλεύτηκαν στερεότυπα που προέρχονταν από την σκοτεινή περίοδο της Κατοχής. Το ζήτημα του αναγκαστικού δανείου προς τις δυνάμεις κατοχής και η διεκδίκηση των πολεμικών επανορθώσεων εμφανίστηκαν ξανά στο προσκήνιο, όπως και κατηγορίες για αναβίωση ενός 4^{ου} Ράιχ. Τελικά η συγκαταβατική στάση της καγκελάρια Angela Merkel συνέβαλε καθοριστικά στην παραμονή της Ελλάδας στην ΟΝΕ, βοηθώντας να αποκατασταθούν ταυτόχρονα οι διμερείς σχέσεις (Αποστολόπουλος, 2021, 12-13).

Οι στενές σχέσεις των δύο κρατών παραμένουν ισχυρές και οφείλονται στο αμοιβαίο συμφέρον που έχουν από την συνεργασία τους εντός της ΕΕ (Christodoulakis, 2014, 55) αλλά και από την εγγύτητα που αισθάνονται οι δύο λαοί. Το γεγονός ότι η Γερμανία αποτελεί μια από τις σημαντικότερες αγορές για την ελληνική τουριστική βιομηχανία, καθώς και η αύξηση του αριθμού Γερμανών που επιλέγουν την Ελλάδα ως χώρα μόνιμης εγκατάστασης συμβάλλουν στην κατεύθυνση αυτή. Τα πεδία των διασταυρώσεων μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας είναι πολλαπλά, χωρίς να περιορίζονται μόνο σε οικονομικό επίπεδο, δεδομένου ότι συμπεριλαμβάνουν τους τομείς της πνευματικής, καλλιτεχνικής και επιστημονικής δραστηριότητας. Το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών σε αναφορά του το 2017 υπογράμμισε τη στενή σύνδεση και τον σεβασμό που αισθάνονται οι Έλληνες για τον γερμανικό πολιτισμό και τον γερμανικό λαό. Επιπρόσθετα, στην ίδια αναφορά, επισημαίνεται ότι ο ελληνικός λαός έχει λησμονήσει τις κακές αναμνήσεις από τα δεινά που προξένησε στην χώρα τους η ναζιστική κατοχή (Ζάικος, 2018, 405). Ωστόσο οι εκκρεμότητες από την κατοχική περίοδο,

όπως οι πολεμικές επανορθώσεις και επιστροφή του κατοχικού δανείου, εξακολουθούν να αποτελούν ανοιχτές διεκδικήσεις της Ελλάδας, μέχρι και σήμερα¹¹.

Κλείνοντας, κεντρικός, ήταν ο ρόλος των βιωματικών εμπειριών κατά διάρκεια της τραυματικής ελληνικής δημοσιονομικής κρίσης, καθώς επανάφερε από το παρελθόν τη «μακριά σκιά της γερμανικής Κατοχής», που εξακολουθεί να επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται η ελληνική κοινωνία τις σχέσεις της με τη Γερμανία (Παπαναστασίου, 2018, 36). Το αίτημα για την καταβολή των πολεμικών επανορθώσεων στην Ελλάδα από τη Γερμανία αποτελεί στην πραγματικότητα προέκταση του αιτήματος για διευθέτηση των εκκρεμοτήτων της ναζιστικής περιόδου έναντι της Ελλάδος. Μέχρι να υπάρξει οριστική διευθέτηση του, σε περιόδους διμερών εντάσεων στερεότυπα από το σκοτεινό γερμανικό παρελθόν θα επηρεάζουν αρνητικά τον τρόπο πρόσληψης της Γερμανίας στην Ελλάδα. Αυτό δεν είναι εύκολο να γίνει κατανοητό από τη γερμανική πλευρά, όπου πρόσφατα αναγνώστης έγκυρης εφημερίδας αναρωτιόταν: «Και οι θύτες και τα θύματα έχουν πεθάνει προ πολλού. Γιατί εβδομήντα χρόνια μετά η ελληνική κυβέρνηση συνεχίζει να θέτει ζήτημα επανορθώσεως;» (Κωνσταντινάκου, 2018, 293). Ωστόσο η ρύθμιση των πολεμικών αποζημιώσεων και η αποπληρωμή του κατοχικού δανείου απέναντι στην Ελλάδα αποτελεί ηθική υποχρέωση της Γερμανίας που η μη ικανοποίηση της θα συνεχίζει να δημιουργεί ρήγματα στην συμφιλίωση της με το πρόσφατο σκοτεινό παρελθόν της.

---

¹¹ Το μήνυμα του υπουργού Εξωτερικών Ν. Δένδια για τα 79 χρόνια από την Σφαγή των Καλαβρύτων από τους Ναζί για τις γερμανικές πολεμικές αποζημιώσεις «Η Ελλάδα δεν θα παύσει να διεκδικεί την καταβολή τους» ανακτήθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 2023 <https://www.kathimerini.gr/tag/germanikes-apozimioseis/>.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ελληνόγλωσση

Αποστολόπουλος Δ. (2014), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στη σχέση των Ελλήνων με τη Γερμανία: από το Β' Παγκόσμιο στον Ψυχρό Πόλεμο και από την ευρωπαϊκή ενοποίηση στη σημερινή οικονομική κρίση*, (<http://www.eens.org/>), ηλεκτρονική δημοσίευση στα πρακτικά του Ε' Πανευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ), 2-5 Οκτωβρίου 2014, με θέμα: *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*.

Αποστολόπουλος Δ. (2018), «Επαναπροσέγγιση και συμφιλίωση: Από την εξομάλυνση του κατοχικού παρελθόντος στην κοινή δράση για την εδραίωση της δημοκρατίας στην Ελλάδα (1950-1979)», Στο Σ. Δορδανάς, Ν. Παπαναστασίου, (επιμ.) *Ο «μακρύς» ελληνογερμανικός εικοστός αιώνας*, εκδόσεις επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, σ. 347-366.

Αποστολόπουλος Δ. (2018β), «Η Δυτική Γερμανία απέναντι στη δικτατορία των Συνταγματαρχών», Στο Σ. Βλαχόπουλος, Δ. Καιρίδης, Α. Κλάψης (Επιμ.) *Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών, Ανατομία μιας Επταετίας*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, σ. 325-344.

Αποστολόπουλος Δ. (2010), «Οι οικονομικές σχέσεις Ελλάδας- Γερμανίας μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο», Στο Ε. Χρυσός, W.Schltheiss, (επιμ.) *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για το Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα, σ. 277-291.

Αποστολόπουλος Δ. (2021), «Από τον Κόνραντ Άντεναουερ στην Άνγκελα Μέρκελ: Οι Γερμανοί καγκελάριοι και η Ελλάδα», Κείμενο εργασίας 1 Αφιέρωμα του Εργαστηρίου Μελέτης Ελληνογερμανικών Σχέσεων του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ στις γερμανικές εκλογές

Βαρβιτσιώτη Ε, Δενδρινού Β., (2019), *Η Τελευταία Μπλόφα- Το παρασκήνιο του 2015- Οι συγκρούσεις- Το plan B*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα

Βενιζέλος Ε. (2022), *Εκδοχές Πολέμου 2009-2022*. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα

Βεντούρα Λ. , «Ομοσπονδιακή Γερμανία», στο: Ι. Χασιώτης κ.ά. (επιμ.), *Οι Έλληνες στη διασπορά, 15ος – 21ος αι.*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, 2006, σ. 135-149, σ. 138-139.

Δεμερτζής Ν. (2002), *Πολιτική Επικοινωνία Διακινδύνευση, Δημοσιότητα, Διαδίκτυο*. Εκδόσεις Παπαζήση Αθήνα.

Δερτιλής Γ.Β (2021), *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*. Εκδόσεις Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο

Δορδανάς Σ. , Παπαναστασίου Ν., (2018), «Εισαγωγή επιμελητών», Στο Σ. Δορδανάς, Ν. Παπαναστασίου, (επιμ.) *Ο «μακρύς» ελληνογερμανικός εικοστός αιώνας*, εκδόσεις επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, σ. 15-37.

Δορδανάς Σ. (2019, Ιαν 12) « Ο μακρύς ελληνογερμανικός 20^{ος} αιώνας» HuffPost, ανακτήθηκε 17 Νοεμβρίου 2023, https://www.huffingtonpost.gr/entry/stratos-dordanas-o-makres-ellenoyermanikos-20os-aionas_gr_5c38da94e4b05cb31c424814

Ζάικος Ν. (2018), «Εγκλημα χωρίς τιμωρία: Εθνικοσοσιαλιστικά αδικήματα στην Ελλάδα και ποινική δικαιοσύνη», Στο Σ. Δορδανάς, Ν. Παπαναστασίου, (επιμ.) *Ο «μακρύς» ελληνογερμανικός εικοστός αιώνας*, εκδόσεις επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, σ. 405-442.

- Ζυγούρα Β., (2018), *Η Ευρωπαϊκή διαχείριση της προσφυγικής κρίσης του 2015: Μεταξύ «Θεσμικών Αποφάσεων» και «Εθνικών Πολιτικών»*, Ευρωπαϊκό κέντρο αριστείας Jean Monnet Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Κακριδής Α. (2018), «Από την Κατοχή στην ανασυγκρότηση», στο *Ελλάδα 20^{ος} αιώνας 1940-1950*, τόμ Β', εκδόσεις Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα, σ. 57-66.
- Καλύβας Σ. (2015, Μάρτιος 29) «Η βαριά μας θυματοποίηση» Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, ανακτήθηκε 17 Νοεμβρίου 2023, <https://www.kathimerini.gr/opinion/809320/i-varia-mas-thymatopoiisi/>
- Κιτρορέφ Α. (2006), «Μεταπολεμική μετανάστευση», στο: Ι. Χασιώτης κ.ά. (επιμ.), *Οι Έλληνες στη διασπορά, 15ος – 21ος αι.*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, σ. 35-52.
- Κουντούρη, Φ. (2015), *Τα δημόσια προβλήματα στην πολιτική ατζέντα. Θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις*. Εκδόσεις: Κάλλιπος. Ανακτήθηκε 10 Νοε 2023, https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/4428/1/02_chapter_02.pdf
- Κωνσταντινάκου Δ. (2018), «Οι δύσκολες πτυχές των ελληνογερμανικών σχέσεων: Αναλύοντας τα αίτια των επίμονων ελληνικών διεκδικήσεων μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου», Στο Σ. Δορδανάς, Ν. Παπαναστασίου,(επιμ.) *Ο «μακρύς» ελληνογερμανικός εικοστός αιώνας*, εκδόσεις επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, σ. 293-312.
- Κωστής Κ. (2018), *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας, Η διαμόρφωση του Νεοελληνικού Κράτους 18^{ος} – 21^{ος} αιώνας* εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- Μανδαβέλης Π. (2012, Νοέμβριος 25) «Η άνοδος και η εξαφάνιση των αγανακτισμένων» Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, ανακτήθηκε 17 Νοεμβρίου 2023 <https://www.kathimerini.gr/opinion/732818/i-anodos-kai-i-exafanisi-ton-aganaktismenon/>
- Μαραντζίδης Ν., Σιάκας Γ. (1997), *Στο όνομα της αξιοπρέπειας, οι ανατροπές της κοινής γνώμης στα χρόνια των Μνημονίων*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα
- Μαυροζαχαράκης Μ.(2015), Γερμανία: ηγεμονική δύναμη ή ιδιοτελές κράτος, ανακτήθηκε στις 17 Νοεμβρίου 2023, <https://ssrn.com/abstract=2596232>.
- Μπαρτσιδής Μ., και Τσιμπιρίδου Φ., (2014), «Για την επιστροφή της “πολιτικής ηθικής” : Παγκοσμιοποιητικά κινήματα «αξιοπρέπειας»», *Θέσεις*, τ. 126 σελ. 43-74.
- Μπότσιου Κ. (2010), «Η Ελλάδα και η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας στο Ευρωπαϊκό Πλαίσιο», Στο Ε. Χρυσός, W.Schltheiss,(επιμ.) *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για το Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα, σ. 301-317.
- Νέδος Κ, (5 Φεβρ. 2018), Οι ιστορικοί διάλογοι της σύσκεψης του 1992, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, ανακτήθηκε στις 28 Δεκ 23, <https://www.kathimerini.gr/politics/946808/oi-istorikoi-dialogoi-tis-syskepsis-toy-1992/>).
- Νίκας Σ. (2015, Απρίλιος 1) «Ψάχνουν να βρουν χρήματα για τις υποχρεώσεις του Απριλίου» Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, ανακτήθηκε 17 Νοεμβρίου 2023 <https://www.kathimerini.gr/economy/local/809634/psachnoyn-na-vroyn-chrimata-gia-tis-yochreoseis-toy-apriliou/>
- Παπαθανασόπουλος Σ. (1997), *Η Δύναμη της Τηλεόρασης. Η λογική του μέσου και η αγορά*. Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα

- Παπαθανασόπουλος Σ., Καραδημητρίου Α., & Γιαννούλη Η., (2014). «Η πολιτική ενημέρωση σε περιόδους κρίσης». *Ζητήματα Επικοινωνίας*, τ. 18-19, σ. 89-111
- Παπαναστασίου Ν., (2018), «Το Ελληνικό Πρόγραμμα της Βαυαρικής Ραδιοφωνίας και η εξέλιξη των ελληνογερμανικών σχέσεων», Στο Σ. Δορδανάς, Ν. Παπαναστασίου, (επιμ.) *Ο «μακρύς» ελληνογερμανικός εικοστός αιώνας*, εκδόσεις επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, σ. 15-37.
- Σβολόπουλος Κ., (1992-1997), *Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αρχείο. Γεγονότα και Κείμενα*. τόμος 11^{ος} Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής – Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα
- Τέλλογλου Τ. (1996), *Η Γερμανική Πολιτική στον Γιουγκοσλαβικό χώρο (1991-1995)*, χρονιά καλών προθέσεων, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα.
- Τζογόπουλος Γ. (2011), «Η ελληνική κρίση στα διεθνή ΜΜΕ» *Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, Κείμενο Εργασίας (16)*
- Τσίρμπας Ι., (2005), *Η προεκλογική πολιτική επικοινωνία στην Ελλάδα*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα
- Υφαντής Κ. (2018), «Εξάρτηση και Δικτατορία: Η ελληνική εξωτερική πολιτική και το Κυπριακό 1967-1974», Στο Σ. Βλαχόπουλος, Δ. Καϊρίδης, Α. Κλάνης (Επιμ.) *Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών, Ανατομία μιας Επταετίας*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, σ. 365-385.
- Χασιώτης Ι. (2006), «Εισαγωγή», στο: Ι. Χασιώτης κ.ά. (επιμ.), *Οι Έλληνες στη διασπορά, 15ος – 21ος αι.*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, 2006, σ.13-45.
- Φαλτάιτς Α. (2015, Φεβρουάριος 23), «Η αποκρυπτογράφηση της συμφωνίας του Eurogroup», ανακτήθηκε 17 Νοεμβρίου 2023, <https://www.euro2day.gr/specials/topics/article/1306507/h-apokryptografhsh-ths-symfonias-toy-eurogroup.html>
- Χατζιωσήφ Χ., (2017), *Η ευρωπαϊκή ενοποίηση, η Γερμανία και η επιστροφή των εθνικισμών*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα

Ξενόγλωσση

- Capelos T., and Exadaktylos T., (2017). «Feeling the pulse of the Greek debt crisis: effect on the web of blame», *National Identities* v. 19 (1), σ. 73-90.
- Christodoulakis N., (2014), *Germany's War Debt to Greece. A Burden Unsettled*, εκδόσεις Palgrave Macmillan. United Kingdom
- Entman R.M. (1993), «Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm». *Journal of Communication* 43 σ. 51-68
- Karakoussis A. (2011, Απρ 30), 'Germans are destabilising Greece', TO BHMA, ανακτήθηκε 17 Νοεμβρίου 2023, <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=398126> , 30 April 2011.
- Iyengar S. (1991), *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*, University of Chicago Press, Chicago.
- Zestos G. (2016), *The global financial crisis, From US subprime mortgages to European sovereign debt*, New York: Routledge

Hodson D. (2016) «Eurozone Governance: From the Greek drama of 2015 to the five Presidents» *Journal of Common Market*, 54(S1), 150-166

Kralova K. (2013), *Στη σκιά της Κατοχής, οι ελληνογερμανικές σχέσεις την περίοδο 1940-2010* εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Level P., (2017), *Berlin rules: Europe and the German way*. Εκδόσεις I.B Tauris, London

Meinardus R. (2022), «Partners, Not Friends Greek Public Opinion(s) on Germany» *Ίδρυμα Friedrich-EbertStiftung, Ανάλυση*, Αθήνα

Matthijs M. (2016), «The Three Faces of German Leadership» *Survival*, 58 (2), σ. 135- 154.

Mylonas Y. (2012), «Media and the Economic Crisis of the EU: The ‘Culturalization’ of a Systemic Crisis and Bild-Zeitung’s Framing of Greece» *tripleC Communication Capitalism & Critique Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society* 10(2)

Ronzheimer P. (2012, August 22) ‘Die Drachme wäre eine Katastrophe für uns’, BILD, ανακτήθηκε 17 Νοεμβρίου 2023, <http://www.bild.de/politik/ausland/antonis-samaras/griechenlands-premier-ueber-schulden-sparenund-euroausstieg-25779000.bild.html>

Skarpelis-Sperk S.(2010), «Ελλάδα και Γερμανία 40 χρόνια Προσωπικών και Πολιτικών Εμπειριών», Στο Ε. Χρυσός, W.Schltheiss,(επιμ.) *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για το Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα, σ. 301-317.

Sternberg C., Gartzou-Katsouyanni K. & Nikolaidis K (2018), *The Greco-German affair in the euro crisis: Mutual recognition lost?* Εκδόσεις Palgrave MacMillan, London

Tzogopoulos G. (2015), Greek-German Relations in times of Crisis, *Study Committee for Franco-German Relations*. Note du Cerfa 126.

Vasilopoulou S., Halikiopoulou D., & Exadaktylos T (2014), «Greece in crisis: austerity, populism, and the politics of blame». *Journal of Common Market Studies*,

Διαδικτυακά άρθρα

Αναβάθμισε την Ελλάδα ο Moody's, (2014, 2 Αυγ), ανακτήθηκε 28 Δεκ.2023, <https://www.taxheaven.gr/news/19773/anabaomise-thn-ellada-o-moodys>.

Εφημερίδα των Συντακτών(2015, Απρίλιος 9) ανακτήθηκε 17 Νοέμβριου 2023, https://www.efsyn.gr/kosmos/eyropi/22464_o-apoihos-apo-tin-episkepsi-tsipra-sti-rosia

ΑΥΓΗ(2015, Μάιος 30), «Το σχέδιο για την έξοδο της χώρας στις αγορές», ανακτήθηκε στις 17 Νοεμβρίου 2023

https://www.avgi.gr/politiki/143372_shedio-gia-tin-exodo-tis-horas-stis-agores

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (2015, Μάρτιος 23) ανακτήθηκε 17 Νοέμβριου 2023,

<https://www.kathimerini.gr/politics/808520/i-dramatiki-epistoli-tsipra/>

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (2015, Ιουλίου 8) ανακτήθηκε 17 Νοέμβριου 2023, <https://www.frontpages.gr/d/20150708>

Η ΑΥΓΗ (2015, Ιούλιος 11), ανακτήθηκε 17 Νοέμβριου 2023, <https://www.frontpages.gr/d/20150708>

www.in.gr (2015, Σεπτέμβριος 9) ανακτήθηκε στις 23 Νοεμβρίου 2023,
<https://www.in.gr/2015/09/21/greece/sygxaritiria-tilefwnimata-merkel-kai-gioynker-pros-tsipra/>

Deutsche Welle, (2015, Οκτωβρίου 26), ανακτήθηκε στις 23 Νοεμβρίου 2023, “Greek determination on the hot spot is important” <https://www.dw.com/en/opinion-eu-refugee-summit-over-balkan-route-has-saved-europe-for-now/a-18805451>

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (2015, Οκτώβριος 27) ανακτήθηκε 17 Νοέμβριου 2023,
<https://www.frontpages.gr/d/20150708>

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, (2015, Ιουλίου 14) ανακτήθηκε 17 Νοέμβριου 2023,
<https://www.frontpages.gr/d/20150708>